

KELEVÉZ ÁGNES

**„A LEGHOMEROSIBB ZAMATÚ KÖLTEMÉNY”
(Babits jegyzéke a *Keveháza* és az *Íliász* párhuzamairól)**

Dávidházi Péternek, köszönettel

Mostanáig megfejtetlen volt, pedig több szempontból is izgalmasan gazdag az a forrásértékű, egy lapos, *Keveháza* címet viselő, ceruzairású jegyzet, mely Babits kéziratosszerű gyűjteményében, az *Angyalos könyv* harmadik füzetében található. Bár a szakirodalomból mára eltűnt, s a Babits és Arany kapcsolatát bemutató szöveggyűjteményből is hiányzik,¹ leírását a Babits kézíratait összegyűjtő katalógusban Melczer Tibor még így adta meg: „Babits feljegyzése: »Keveháza«, valamint görög betűk és arab számok halmaza, elvétele görög szavak.”² Láthatólag nem jött rá arra, hogy a *Keveháza* az oldal bal felső sarkában címként szerepel, s ehhez képest kell értelmezni a lapon olvasható betűket és számokat. Nem véletlenül nem jött rá, hiszen e füzetben vannak olyan jegyzetelésre szánt, rendszertelenül teleírt oldalak, ahol csak egy-egy mondattöredék, odavetett szó, rímpár található együtt anélkül, hogy összefüggés lenne közöttük.

Az ötletszerűen teleírt oldalaktól eltérően az *Angyalos könyv* 78. levelének verzőjén megbújó jelhalmozat nagyon is pontos rendszert alkot. 38 számozott sor található az oldalon, amelyek valójában a *Keveháza* 38 szakaszára utalnak, ehhez kapcsolódnak a görög betűk és arab számok, melyek nem más, mint az *Íliász* (illetve egy strófánál az *Odüsszeia*) egyes énekeinek konkrét sorait jelölik. Vagyis Babits kigyűjtött, pontos helymegjelöléssel lejegyzett Homérosz két eposzából részleteket, melyeket valamilyen szempontból Arany János művéhez kapcsolhatónak vélt. Az énekeket nem számmal jelölte, hanem a klasszika-filológiai hagyománynak megfelelően görög betűvel, ahogy ennek pontos magyarozó leírását találjuk az iskolai oktatás számára kiadott, Babits által is feltehetőleg forgatott korabeli görög–magyar szótárban, mely Homérosz két eposzához készült: „A görög betűsorozat nagy betűi közönséges rendjökben az Ilias, kis betűi pedig az Odyssea 24 énekét jelölik, s ennél fogva α az Odyssea, A az Ilias első énekének a jele.”³

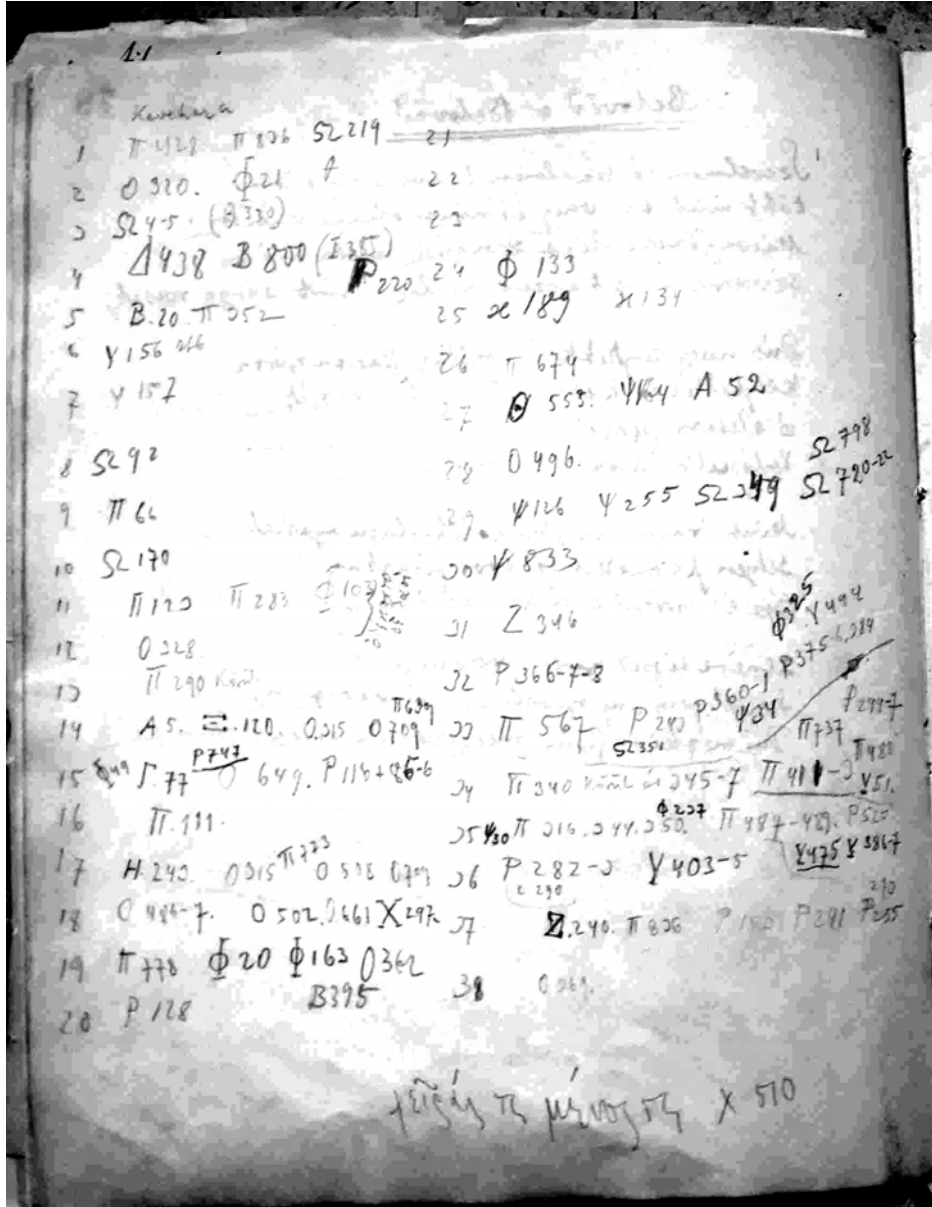
¹ BABITS Mihály *Arany Jánosról*, szerk., az előszót írta PIENTÁK Attila, Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2003 (a továbbiakban: PIENTÁK 2003).

² *Babits Mihály kézíratai és levelezése*, összeáll. CSÉVE Anna, KELEVÉZ Ágnes, MELCZER Tibor, NEMESKÉRI Erika stb., Bp., Argumentum–PIM, 1993 (a továbbiakban: BMKL), 262.

³ *Elischer-Fröhlich szótára Homeros két eposzához: Iskolai használatra*, s. a. r. ELISCHER József, Bp., Lauffer Vilmos-féle Könyvkiadóhivatal, 1901, 1.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2033. CZX. évfolyam 30.szám

Az egész oldalt betöltő jegyzet a két homéroszi ihletésű vers kézírata közt, a *Thamyris* és a *Homérosz* tintairású tisztázata közt található. Mindkét költemény 1909 őszén keletkezett, így a füzet kronológiai rendjének ismeretében a jegyzetek elkészítésének időpontját is 1909 őszére tehetjük. Első pillantásra nem állapítható meg, hogy Babits milyen célból állította össze jegyzékét, hiszen magyarázatot nem fűz munkájához. Csak a néha nehezen olvasható utalások értelmének megfejtése után, valamint az eposzok megjelölt helyeinek és a *Keveháza* szövegének párhuzamos olvasását elvégezve vonhatóak le majd a következtetések.

Azt eddig is tudtuk, hogy Babits Homérosz életművével Fogarason kerül szoros és inspiráló kapcsolatba. Vallomása szerint a nyelvet kemény munkával tanulja: „Görögül olvasni mindig munka: lehetsz »perfekt« német vagy francia; de értheted-e »perfekt« a nagy hellén irodalom nyelvét? Ilyen nyelv nem egy van: majd minden auktorért újat kell tanulni.”⁴ Épp ezért fontos tudni, hogy görög nyelvtudását többek közt az eposzok olvasásával mélyíti el. „Fogarasi időzésem alatt tanultam meg görögül. Egy évig alig olvastam máshogy, mint e nyelven. Homérosz, Platon, [...] Aischylos, a lírikusok a legnagyobb benyomást tették rám.”⁵ „Korán alkonyodott; az asztalomon kitárt Homéroszra lila árnyat vetett a Balkán havasainak fénye” – emlékszik évtizedek múltán is.⁶ Legtöbbször egy kései töredékében fogalmaz: „Fogarason egyedül / megtanultam görögül.” Úgynevezett görögös verseinek egyik legfontosabb ihlető forrása maga a homéroszi eposz, a két fentebb említetten kívül az *Odysseiabeli tájkép*, a *Protesilaos*, a *Laodameia* és természetesen a beszédes című *Homérosz* is ezek közé tartozik. Munkamódszerére jellemző, hogy nemcsak a nyelvet tanulja, nemcsak Homérosz szövegét olvassa, hanem a rávonatkozó szakirodalmat is. „Babitsnál az antik irodalmak kultusza nem csupán instinktív, hangulati együttérzés, hanem egyúttal elméletileg megalapozott tanultság tudatos eredménye” – fogalmazza meg Révay József, a kortárs ókortudomány egyik komoly szaktekintélye a Nyugat 1924-es Babits-számában.⁷ 1909 júniusában, tehát e jegyzék

⁴ BABITS Mihály, *Könyvről könyvre: Egy népszerű auktor*, Nyugat, 1933/17–18, szept. 1–16.; *ua.* = Uő, *Könyvről könyvre*, s. a. r. BELIA György, Bp., Helikon, 1973, 175.

⁵ BABITS Mihály [*Vallomása olvasmányairól*] = *Könyvek könyve: 87 magyar író vallomása olvasmányairól*, összeáll. KÖHALMI Béla, Bp., Lantos, 1918, 83–86.; *ua.* = Uő, „*Itt a halk és komoly beszéd ideje*”: *Interjúk, nyilatkozatok, vallomások*, szerk. TÉGLÁS János, Celldömök, Pauz–Westermann Kiadó, 1997 (a továbbiakban: TÉGLÁS 1997), 35.

⁶ BABITS Mihály, *Fogaras*, Pesti Napló, 1937/293, dec. 25., 33–34.; *ua.* = Uő, *Esszék, tanulmányok*, I–II, s. a. r. BELIA György, Bp., Szépirodalmi, 1978 (a továbbiakban: BMET), II, 557–558.

⁷ RÉVAY József, *Musarum sacerdos*, Nyugat, 1924/7, ápr. 1., 560. Babits és az antikvitás kapcsolatáról sokan írtak, rövid válogatás a szakirodalomból: KALLÓS Ede, *Hivalló irodalomtörténet: Babits Mihály a görög és latin irodalomról*, Nyugat, 1934/621, nov. 1., 433–437; KALLÓS Ede, *A Laodameia költője*, Nyugat, 1924/7, ápr. 1., 552–555; KELEVÉZ Ágnes, „*Kit új korokba küldtek régi révek*”: *Babits útján az antikvitástól napjainkig*, Bp., PIM, 2008 (a továbbiakban: KELEVÉZ 2008); RÁBA György, *A szép hűtlenek*, Bp., 1969, 103–109, 174; RÁBA György, *Babits Mihály költészete: 1903–1920*, Bp., 1981, 287–312; RITÓÓK Zsigmond, *Babits és az antikvitás: Odysseus és a szirének*, It, 1984, 586–594; SCHÖPFLIN Aladár, *Laodameia: Babits Mihály lírai költeménye*, Szózat, 1922. jan. 29., 16; SZILÁRD Léna, *A Laodameia-mítosz a XX. században*, FK, 1979/3–4, 246–262; TVERDOTA György, *Klasszikus álmok: Dekadencia és antikvitás Babits első korszakának verseiben*, ItK, 1997, 566–573; VILCSEK Béla jegyzetei = BABITS Mihály, *Drámák: Kritikai kiadás*, s. a. r., a jegyzeteket

elkészülte előtt pár hónappal publikál Babits egy recenziót Michel Bréal nyelvész Homéroszról szóló könyvéről a Nyugatban, melyből látható, hogy tájékozott a szakirodalom kérdéseiben is, sőt határozott véleményt mond Homérosz szerzőségét illetően mondván, hogy a tudósokkal szemben „a nagy költők az Iliast mindig egységes költői műnek tartották”.⁸ *Az európai irodalom története* című művében pedig komoly teret szentel Homérosznak, s az eposzok szövegének évszázadokon keresztül való megőrzését mint fontos, értékképző jelenséget emeli ki: „A homéroszi költemények mellett az antik világ még egész sorát ismerte a hasonló alkotásoknak, amikből ma már csak címek vannak és töredékek. Sok közül kettő, a legrégebb ami ránk maradt, az *Ilias* és az *Odysszeia*. De ezt a kettőt már az ókor a legtökéletesebbnek ítélte, a leginkább reprezentálónak: azért is őrizte meg éppen ezeknek szövegét, nagy gonddal és gondoskodással a jövő számára.”⁹ Mégis lényeges látnunk, mint erre Ritoók Zsigmond hívta fel a figyelmet, hogy az antikvitás Babitsot nem önmagában érdekelte, „őt a maga kora érdekelte, s ezt értelmezte az antikvitás segítségével.”¹⁰

Közismert az is, hogy Arany milyen meghatározó számára, egyetemi dolgozatok, tanulmányok sorát szenteli alakjának, leveleiben, nyilatkozataiban sokszor vall költészetére gyakorolt hatásáról, verset ír „hunyt mesteréhez”,¹¹ „Aranyt [...] nem olvasom: kívülről tudom” – írja egyik vallomásában.¹² A most megfejtésre kerülő jegyzetek újdonsága az, hogy megtudhatjuk: milyen elmélyült kutatásokat végzett a *Keveháza* eposzi gyökeireit vizsgálva. Ennek a tudásnak a birtokában más, összetettebb akusztikája lesz például a Babits-levelezésben található azon részletnek is, melyben Juhász Gyula Arany híres mondatára, „Homert tanulom, Iliast eszem”,¹³ úgy hivatkozik, mint közös mesterük példaértékű, szállóigévé vált mondására: „Olvastad e Míkszáth Jókai biográfiáját? Én ettem, mint Arany az Iliászt.”¹⁴ Babits számon tartotta, becsülte és végül Fogarason követte Arany szenvedélyes önképzését, őt is magával ragadta ugyanaz az „örvény”,¹⁵ mint mesterét. *Magyar irodalom* című tanulmányában, melyet igen fiatalon, 1913-ban írt, külön tisztelettel emeli ki, hogy Arany mennyire „otthon volt” a régi görög kultúrában: „Aranyt azon nagy keleti hadvezérek egyikének tekinthetjük, akik egész életükben tanulmányozták az európaiak harcmodorát és fegyvereit. Amint ifjú éveiben rajongott

írta VILCSEK Béla, Bp., Magyar Könyvklub, 2003, 433–496; VILCSEK Béla, *A drámairó Babits Mihály*, Bp., Argumentum Kiadó, 2009.

⁸ BABITS Mihály, *Pour mieux connaître Homère*, Nyugat, 1909/12, jún. 16., 657.

⁹ BABITS Mihály, *Az európai irodalom története*, s. a. r. BELIA György, Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1979, 15.

¹⁰ RITOÓK, *Babits és az antikvitás*, i. h., 593. Ezúton szeretném megköszönni Ritoók Zsigmond önzetlenül nagyvonalú segítségét, melyet nemcsak a görög szövegek magyarázatának ellenőrzésével nyújtott, hanem egyúttal az *Íliász*on belüli konkordanciákra és a mélyebb összefüggésekre is rávilágított.

¹¹ Vö. DÁVIDHÁZI Péter, *Hunyt mesterünk: Arany János kritikusi öröksége*, Bp., Argumentum, 1992, 9, 326–328.

¹² TÉGLÁS 1997, 33.

¹³ Arany János levele Szilágyi Istvánnak, Szalonta, 1846. febr. 22. = ARANY János *Összes művei*, XV, szerk. KERESZTURY Dezső, Bp., Akadémiai Kiadó, 1975, 28–29.

¹⁴ Juhász Gyula levele Babits Mihálynak, Máramarossziget, 1907. jún. 15. = BABITS Mihály *Levelezése, 1907–1909*, s. a. r. SZÓKE Mária, Bp., Akadémiai Kiadó, 2005, 41.

¹⁵ Arany János levele Szilágyi Istvánnak, i. h., 29.

Homéroszért és Byronért, úgy öreg korában is alig olvasott egyebet – a fia írja –, mint a »vékony görög betűket, s az angol *Athenaeum* és *Academy* apró, sűrű sorait«. Az európai szellem két legnagyobb kultúrájában, a régi görögben és a modern angolban teljesen otthon volt. S műveiben a tanulat mindenütt felhasználja: Homéroszt és Byront, Shakespeare-t s Ariostót.”¹⁶ *Petőfi és Arany* című tanulmányában leszögezi, hogy Arany „maga is nagy modernizálja az eposznak”.¹⁷ A *Mistral*ról írott elemzésében pedig egyenesen nemzetközi mezőnybe emeli Arany Homérosz iránti vonzalmát: „Hiszen voltak nagy költők korunkban, kiket ez egyszerű szépségek inspiráltak, az egyszerűség epikus nagysága, a naiv mindennapiság ősi, szent mélysége, az *Odüsszeia* Homérosza, Nauszikaa... Volt Tennyson, volt Arany.”¹⁸

A *Keveház*hoz gyűjtött hivatkozásjegyzék jelentőségének megítélésakor perdöntően fontos az a fordítási kísérlet, amelynek eredményét Babits 1917-ben mutatja be az *Irodalmi problémák* című tanulmánykötetének jegyzetanyagában. A *Dante fordítása* című tanulmányához írott apró betűs magyarázatában görögül, saját fordításában közli Arany *Keveházjának* első két szakaszát, még hozzá külön játékként „Homérosz stíljében”, hexameteres formába átvéve azt.¹⁹ Vagyis a *Keveháza* antik gyökerei annyira izgatják, hogy ennek a szokatlanul bravúros feladatnak a megoldására is vállalkozik. Révay József így vélekedik fordításáról: „Ezek az érdekes kísérletek pompás bizonyítékai nagyszerűen edzett görög és latin stílus-készségének. E fordítások filológiai hibái nem jelentékenyek s nem perdöntöek.”²⁰ Nem egyedülálló Babitsnak az a fordítói törekvése, hogy magyar szerzők műveit megkísérelje más nyelv közegében életre kelteni, hiszen ehhez hasonló, nyelvi és költői játékként elvégzett próbálkozásai más versek és nyelvek esetében is fennmaradtak. Autográf kéziratai tanúskodnak arról, hogy 1906 júniusában angolra fordítja az *V. László* első hat versszakát, valamint a *Buda halála* nyolcadik énekének 76. versszakát.²¹ De nemcsak Aranyt fordít különböző nyelvekre, hanem Vörösmartyt is: a fent említett Dante-tanulmányhoz fűzött jegyzetében a görög *Keveháza* mellett Vörösmarty *Haldokló leányának* egy részletét latinul közli, disztichonokban megformázva; valamint 1910 táján, az *Angyalos könyv* lapjain franciául jegyzi le Vörösmarty *Gondolatok a könyvtárban* című versének első 18 sorát és az *Emberek* című költeményének első versszakát. A legkülönösebb talán az, hogy ekkortájt saját versének, az *Új leoninusoknak*

¹⁶ BABITS Mihály, *Magyar irodalom = Uó, Irodalmi problémák*, Bp., Nyugat, 1917, 28; ua. = BMET I, 375.

¹⁷ BABITS Mihály, *Petőfi és Arany*, Nyugat, 1910/22, nov. 16., 1577–1590; ua. = BMET I, 77.

¹⁸ BABITS Mihály, *Mistral*, Nyugat, 1914/7, ápr. 1., 488–489; ua. = BMET I, 421.

¹⁹ BABITS Mihály, *Irodalmi problémák*, a *Dante fordítása* című tanulmányához fűzött jegyzete, 283; ua. = BMET I, 813.

²⁰ RÉVAY, *Musarum sacerdos*, i. h., 558.

²¹ OSZK, Fond III/1433/1–2. BMKL 1544, 1599. Szövegüket lásd PIENTÁK 2003, 199–200; a *Keveháza* görög fordításának szövege és kommentárja, mint Arany és Babits kapcsolatára vonatkozó filológiai adalék, kimaradt e kötetből.

a latinra való áttételével is kísérletezik.²² A *Keveháza*n kívül más görögre fordított műről nem tudunk.

A *Keveháza* részletének fordítását közreadva Babits így kommentálja Arany művét: „a leghomerosibb zamatu költemény, melyet magyarul ismerünk”.²³ A rövidke mondat mögött egy eddig nem sejtett mélységű kutatómunka áll, melynek eredménye a *Keveháza* homéroszi vonatkozásainak majdnem száz tételt tartalmazó jegyzéke. Azt is mondhatnánk, hogy Babitsot ugyanúgy izgatja a *Keveháza* homéroszi gyökereinek megfejtése, mint ahogy Aranyt izgatta *Zrínyi és Tasso* című értekezésében Zrínyi eposzának Homérosz, Vergilius és Tasso műveivel közös „mythoszi vonásainak” felfejtése, az „epikai közvagyony” gyümölcsöző felhasználásának elemzése.²⁴ Babits természetesen jól ismeri, sőt teljes megbecsüléssel említi dolgozatát a *Petőfi és Arany* című írásában.²⁵ Mindazt, amit Arany akadémiai székfoglalójában „epikai közvagyonként”²⁶ kimutat, ahogy e közös kincseket az egyes költők műveiből kigyűjti és összeköti, azt saját műveinek is hasonló módon teszi alkotó részévé, s Babits ennek eredetét ugyanúgy aprólékos részletességgel a nyomába, mint ahogy Arany tette ezt Zrínyi után kutatva.

A *Keveháza* cím alatt Babits összesen 98 homéroszi helyet gyűjt össze úgy, hogy három strófához (21–23) nem jegyez le adatot, ott a lapon csak a strófák sorszáma szerepel. A jegyzetelés módján látszik, hogy először a strófák sorszámaikat írta le két oszlopban, majd e listát kezdte el kitölteni a megtalált vonatkozási helyek pontos sorszámaival. Nem egyszerre másolta le a már összegyűjtött adatokat, hanem feltehetőleg heteken át többször is vissza-visszatért ehhez az oldalhoz. Néhány versszaknál olyan bőséges a lejegyzett utalások száma, hogy már egymás alá és fölé is kellett írnia adatokat, sőt az egyes strófákhoz tartozó jegyzeteket halvány vonallal kellett elválasztania, hogy kiismerje magát az összegyűlt hivatkozások rengetegében. Általában folyamatosan halad, legtöbbször a sor végére írja a következő adatot, néha azonban a később megtalált helyek utalásait azon sorszámmal fölé vagy alá írja, melyekkel azok tematikailag összefüggésben vannak. Átlagosan 3–4 homéroszi helyet gyűjt egy-egy versszakhoz, van, ahol csak egy adatot jegyez le, van viszont, ahol jóval többet: a 33. és 35. strófánál 9–9 helymegjelölést találunk.

*

²² *Pensées dans la bibliothèque*, OSZK, Fond III/2356, Angyalos könyv, 130. f. rektó; *Les hommes*, OSZK, Fond III/2356, Angyalos könyv, 137. f. rektó. Az *Új leoninusok* latin fordításáról lásd tanulmányomat: „*Jam mons livescit, nidoque columba quiescit*”: Filológiai érdekességek az *Új leoninusok* kéziratán = KELEVEZ 2008, 115–119.

²³ BABITS, *Irodalmi problémák, i. m.*, 285. A jegyzet szövegét a fordítással együtt BELIA is közölte: BMET I, 813.

²⁴ ARANY János, *Zrínyi és Tasso* = ARANY János *Összes művei*, X, szerk. KERESZTURY Mária, Bp., Akadémiai Kiadó, 1962 (a továbbiakban: ARANY 1962), 355.

²⁵ BABITS, *Petőfi és Arany* = BMET I, 176.

²⁶ ARANY, *Zrínyi és Tasso* = ARANY 1962, 355.

Először a jegyzetek pontos szövegét közlöm, két hasábra tördelve, ahogy Babits lejegyezte. Akkor sem javítottam a jegyzet szövegén, ha pl. a pontok kitételében Babits következtelen, vagy ha ugyanabban az énekben talál több példát, és a felsorolásban nem mindig ismétli meg az éneket jelölő azonos görög betűt. Utána következik majd a megfelelő idézetekkel és magyarázatokkal kibővített lista közlése.

Keveháza

1	Π 428 Π 836 Ω 219	21	
2	Ο 320. Φ 21	22	
3	Ω 4–5 (Θ 330)	23	
4	Δ 438 Β 800 (Ι 385) Ρ 220	24	Φ 133
5	Β. 20. Π 352	25	κ 189 κ 134
6	Υ 156 stb	26	Π 674
7	Υ 157	27	Θ 555 ²⁸ Ψ 164 Α 52
8	Ω 92	28	Ο 496.
9	Π 66	29	Ψ 126 Ψ 255 Ω 349 ²⁹ Ω 720–22 Ω 798
10	Ω 170	30	Ψ 833
11	Π 123 Π 283 Φ 103 ὀλέκοντο δὲ λαοί ²⁷	31	Ζ 346
12	Ο 328.	32	Ρ 366–7–8
13	Π 290 körül	33	Π 567 Ω 351 Ρ 243 Ρ 360–1 Ψ 34 Ρ 375–6 384 Φ 325 Υ 494
14	Α 5. Ξ 120. Ο. 315 Ο 709 Π 639	34	Π 340 körül és 345–7 Π 411–3 Π 737 Π 480 Υ 51.
15	Φ 49 Γ. 77 Ρ 747 Ο 649. Ρ 116 + 85–6	35	Ψ 30 Π 316. 344. 350. Φ 237 Π 487–489. Ρ 520 Υ 475 Υ 386–7
16	Π. 111.	36	Ρ 282–3 [?] 290 Υ 403–5.
17	Η. 240. Ο 315 Π 773 Ο 508 Ο 709	37	Ζ. 240. Π 836 Ρ 153 Ρ 241 Ρ 255 273
18	Ο 486–7. Ο 502. Ο. 661 Χ 297.	38	Ο 369
19	Π 778 Φ 20 Φ 163 Ο 362 Β 395		
20	Ρ 128		

χεῖρας τε μένος τε · Χ 510³⁰

A lista megfejtéséhez nemcsak az *Angyalos könyv*ben található pontos szöveg közlését tartom fontosnak, hanem a lejegyzett utalások visszakeresését is. Sőt ezen túlmenően szükségesnek láttam vállalkozni az értelmezés veszélyes feladatára is, hiszen csak így lehet összefüggésében látni, hogy Babits a *Keveháza* mely részleteihez milyen homéroszi helyeket gyűjtött ki, s ennek alapján lehet következtetni arra, hogy milyen típusú párhuzamosságot vagy hasonlóságon alapuló megfeleléseket talált a két műben, és hogy végül ezeket vajon milyen célból jegyezte le füzetében. A kikeresett idézeteket olyan jegyzetekkel egészítettem ki, melyek egyrészt elhelyezik az eposz történetében az eseményeket, másrészt lehetséges magyarázatot kínálnak arra a kérdésre, hogy Babits milyen jellegű kapcsolatot fedezhetett fel Arany és Homérosz szövege közt. Az értelmezés ebben az esetben kettős feltételezésen alapul, mit gondolhatott Babits arról, hogy mit

²⁷ A sor mellé függőleges irányban írva.

²⁸ Az 555 javítva ebből: 553.

²⁹ A 349 javítva ebből: 350.

³⁰ A lap aljára, a két hasáb alatt, középre írva.

gondolhatott Arany. Mindez természetszerűleg magában rejti a tévedés, a félreértelmezés lehetőségét is. Épp ezért tartottam szükségesnek, hogy a kikövetkeztetett, általam feltételezett párhuzam értelmezése mellett a *Keveháza* számozott strófáinak szövege is közlésre kerüljön. Vagyis egy lehetséges interpretáció mentén a Babits által kiválasztott homéroszi hely és Arany János szövegének összevetése, a relációk újragondolása mindenki számára nyitott maradjon. Ennek jegyében még annak a három szakasznak az idézését is tanulságosnak gondolom, melyekhez Babits nem írt ki homéroszi helyeket, hiszen a jegyzet nélkül hagyott részek tartalma is informatív és elgondolkodtató. Ott motoszkál ugyanis a kérdés: vajon miért nem gyűjtött melléjük is adatokat. Megismerve munkamódszerét és lehetséges észjárását, önkéntelenül elkezdünk gondolatban elképzelhető párhuzamokat találni e szakaszok mellé is.

Az utalások értelmének feloldása érdekében általában nemcsak a számmal megnevezett sor szövegét idézem, hanem annak tágabb környezetét is, hiszen Babits is feltehetőleg a szöveggörnyezetet beleértve utalt saját magának az egyes helyekre. A magyar szöveget Devecseri Gábor fordításában közlöm,³¹ bár ez nyilvánvalóan évtizedekkel később keletkezett, mint Babits jegyzete, de az ő magyarítása a legalkalmasabb a tartalom hexameteres bemutatására, hiszen az eredetit elég pontosan követi, s nyelvezete frissebb, mint a Babits által oly sokat kritizált korabeli fordítások akármelyike. Legrészletesebben *Az európai irodalom olvasókönyvében* elemzi e kérdést. „Alakhú magyar Homéros nincs teljes költői értékű. A hexameteres fordítások laposak, színtelenek. Különben is a magyar hexameter más, mint a görög. Ünnepeyesebb, merevebb, csöppet sem népies. Ez vitte Baksay Sándort arra, hogy magyar alexandrinokban, a Toldi versformájában, fordítsa le az *Ilias-t* és az *Odysszeia* felét. Munkája nagyon szép; de túlságosan is magyar népi – vagy inkább Arany János-i – ízt ad a hellén klasszikusoknak. Az egyetlen alakhú fordítás viszont, amely rangos magyar költőtől származik, a Kőlcseyé, csak az *Ilias* elejét adja, a nyelve és prozódíája elég avult.”³² A korabeli fordítások szövegének összehasonlító ismertetése, Arany költeményének és a Homérosz-fordítások szövegének párhuzamos elemzése amúgy is messzire vezetne témánktól, s azért sem alapvető ebben az esetben, mert mindketten főleg görögül olvasták a két eposzt, bár természetesen forgatták és jól ismerték a magyar fordításokat is.³³ Babitsot gyűjtőmunkája közben a kortársak magyar fordításai nem igazán befolyásolhatták, hiszen ő a magyar *Keveháza* és a görög eposzok nyelvi világát kapcsolta össze, ezekben merült el összefüggések után kutatva. Épp ezért bizonyos esetekben, amikor egy-egy szó vagy fordulat párhuzamos alkalmazása tekinthető fontosnak, Devecseri fordítása mellett a görög szavakat, fordulatokat is

³¹ HOMÉROSZ, *Íliász*, ford. DEVECSERI Gábor, Bp., Helikon, 1972.

³² BABITS Mihály, *Az európai irodalom olvasókönyve: Töredék és vázlat*, s. a. r. GÁL István, Bp., Magvető, 1978, 5.

³³ Arany János 1856-ban kikölcsonözte Kőlcsey műveinek IV. és V. kötetét, melyekben az *Íliász* fordítása található, 1859-ben pedig a Szabó István-féle *Íliász*-fordítást. ARANY János *Összes művei*, XIII, *Hivatali iratok*, I, *Nagyszalonta–Nagykőrös–Budapest (1831–1865)*, s. a. r. DÁNIELISZ Endre, TÖRÖS László, GERGELY Pál, Bp., Akadémiai Kiadó, 1966, 233. Ezúton szeretném megköszönni Korompay H. Jánosnak és az általa vezetett Arany János-kutatócsoportnak, hogy dolgozatomat tanácsaikkal segítették.

közlöm, mégpedig mindig ugyanabban a ragozott formában, ahogy azok az *Íliász* szövegében előfordulnak.

A magyarázó részben már nem betűhűen közlöm a kéziratos listában szereplő helymegjelöléseket, hanem formailag egységesítve, vagyis például a rendszertelenül kitett pontokat elhagytam, valamint mindenhol feltüntettem az énekekre utaló megfelelő görög betűjeleket, még akkor is, ha a felsorolásban, miután egymás után következtek, hiányoztak.

A könnyebb áttekintés érdekében tartalmi csoportosítást is végrehajtottam: ha egy strófához több olyan hivatkozás tartozik, mely különböző motívumokra utal, de ezek felváltva követik egymást, akkor összevontam az összetartozókat. Például a 17. strófa esetében Babits két motívumhoz is keres homéroszi helyeket: a harci tusa mint kemény tánc hasonlatra, illetve a gyors nyilakkal való támadás leírásának módjára. E vonatkozó helyek az ő listájában tartalmi szempontból vegyesen sorakoznak egymás után, én a jegyzetben viszont tartalmilag csoportosítva közlöm őket. (A kéziratban: H 240 O 315 Π 773 O 508 O 709. A magyarázatban a táncra vonatkozó részek: H 240 O 508; a gyors nyilakra vonatkozó részek: O 315 Π 773 O 709.) Az eljárást az is indokolja, hogy Babits is törekedett arra, hogy a hasonló motívumokat egymás mellé csoportosítsa, hiszen az utóbb bejegyzett sorszámokat igyekezett a tartalmilag hasonlóak fölé írni, de erre nem mindig volt módja a szűk hely miatt, illetve mivel csak magánhasználatra készítette jegyzetét, nem feltétlenül volt következetes ebben.

1

Mért vijjog a saskeselyű?
Mért szállong a turul s ölyű,
Hadintéző, baljós madár,
Széles Dunának partinál? –
Azér' vijjog a keselyű,
Azér' szállong turul s ölyű,
Mert holnap ilyenkor, halott,
Százezrivel fog veszni ott.

Π 428–9

„S ők, valamint kampóscsőrű karmos keselyűk, ha
égbedőfő sziklán nagyokat vijjogva csatáznak,
harci-süvöltéssel most így egymásra rohantak.” (16. ének 428–430.)

A *Keveháza* első szakaszához Babits a dögevő madár baljós emlegetésére keres párhuzamos példát az *Íliászból*. A 16. ének 428–429. sorában Homérosz a ragadozó madarakat egy olyan hasonlat részeként emlegeti, melyben nem dögevő jellegüket emeli ki, hanem kegyetlenségüket. A Babits által megjelölt harci jelenetben Szarpédón és Patroklosz vad összecsapása a harcmezőn hasonló a görbe karmú, hajlottcsőrű keselyűk (αἰγυπιοὶ γαμψώνυχες ἀγκυλοχεῖλαι) harcához. Ezt a madárnevet Babits annyira fontos-

nak tartotta, hogy a *Keveháza* görögre fordításakor is ezt a szót használja az első sorban (αἰγυπιοί).³⁴

Babits az *Íliász*ból ehhez a szakaszhoz további két olyan előfordulási helyet gyűjt ki, melyben ragadozó, dögevő madár szerepel.

Π 836

„keselyük falnak be ma téged” (16. ének 836.)

A győztes Hektór fenyegetődzik Patroklosz holtteste felett a keselyűkkel (γῦπες). Babits ugyanezt a helyet jelöli meg a 37. strófa esetében is.

Ω 219

„Vissza ne tarts, amikor kívánok menni, s a házban
vészmadaram te ne légy, hisz meg nem győzől amúgy sem.”

(24. ének 218–219.)

Priamosz szól feleségéhez, vészmadárhoz hasonlítva (ὄρνις κακὸς) őt, mikor az aszszony félelmeire hivatkozva vissza akarja őt tartani attól, hogy Akhilleuszt felkeresse.

Érdekes, hogy az *Íliász*ban található legismertebb előfordulást, az 1. ének 4. sorában emlegetett „baljós” madarat nem veszi fel Babits példái közé. („Haragot, istennő zengd Péleidész Akhileuszét, / vészest, mely sokezer kint szerzett minden akhájnak, / mert sok hősnak erős lelkét Hádészra vetette, / míg őket magukat zsákmányul a dögmadaraknak [οἰωνοῖσι] / és a kutyáknak dobta.”) Voinovich egyedül erre a részre fog utalni a kritikái kiadás jegyzetében, mint jellemző homéroszi hatásra.³⁵

2

Széles Dunán túl és innét,
Nem gyűl hiába ennyi nép:
Túl napnyugat, innen kelet
Néznek kemény farkasszemet.
Áradj folyam, ma vízözönt,
Holnap habod vértől kiönt,
Holnapután könny neveli:
Anyák keserves könnyei.

O 320

„Míg Phoibosz nyugton tartotta kezében az aigiszt,
mindkét fél lövedéke talált, és hulltak a népek;
ám hogy a gyorscsikájú danaosz hadirendre meredve

³⁴ BMET I, 813.

³⁵ ARANY János *Összes művei*, IV, *Keveháza, Buda halála, A hun trilógia töredékei*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai Kiadó, 1953 (a továbbiakban: ARANY 1953), 212.

már megrázta, nagyot rikkantva, a lelküket ekkor
megbűvölte a keblükben, hadakozni feledtek.” (15. ének 318–322.)

A második strófa első négy sorában leírt harci helyzetet, a hun és a szász csapat szembenélését („Néznek kemény farkasszemet”) ítélni Babits hasonlónak ahhoz, mint amikor Phoibosz Apollón, kezében Zeusz pajzsával, a félelmetes aigisszal, a trójaiakat támadásra serkenti, és szembefordulva ránéz (ἐνώπια ἰδὼν) – Devecseri fordításában: „mehred” – a görögökre, akik ettől megbűvölve, megrettenve elfelednek hadakozni.

Φ 21

„vértől pirosult a folyóvíz” (21. ének 21.)

A „habod vértől kiönt” mondatban megjósoltakhoz hasonló helyet talál Babits a 21. ének egyik jelenetében, mikor Akhilleusz a „forgatagos folyam árjában” harcol a trójaiak ellen, és a halottak nyomán rengeteg vér ömlik a folyóba. A folyókba ömlő vér mennyiségének leírása, mint a csata nagyságának egyik jellemzője, Homérosztól kezdve örök-lődő eposzi elem.

3

Nem áradott meg a folyó,
Megússza bármi kis hajó,
De túl Makrin és Detre szász
Gond nélkül vígad, éjszakáz.
„Itt a kehely, igyál, kocints!
Huntól ne félj: hajója nincs.”
Cseng a pohár, és Százhalom
Egy messzedöngő vígalom.

Ω 4–5

„Akhilleusz
sírt, emlékeztén szeretett társára, s a mindent
elborító álmot nem igazta le” (24. ének 3–5.)

Akhilleusz is ébren tölti az éjt, mint Makrin és Detre, bár Akhilleusz Patrokloszt síratva, míg Makrin és Detre vígadva éjszakázik. A két szövegben csak maga az éjszakázás a közös, talán ez lehetett Babits gyűjtésének szempontja.

(⊙ 330)

„Összerogyó testvérét el nem hagyta nagy Aiász,
oltalmára rohant sebesen, pajzzsal betakarta.
S aztán két szerető bajtársa emelte a testét,

Mékiszteusz, Ekhiosz fia és ragyogó nagy Alasztór,
és a nyögő daliát a kivájt gályák fele vitték.” (8. ének 330–334.)

A 8. énekben, mikor Hektór vezetésével a trójaiak törnek előre, és egészen a hajókig szorítják vissza a görögöket, Hektór megsebesíti Teukroszt, akit Aiász megment. Nem sikerült megfejteni, hogy Babits milyen szempontból tartotta érdekesnek a *Keveházával* összefüggésben ezt a homéroszi részletet, hacsak a hajók említésének motívumát nem tekintjük olyan közös elemnek, melyet érdemesnek ítélt a lejegyzésre. Ebben az esetben talán maga is azt érezhette, hogy ez a párhuzam kevés jelentőséggel bír, és ezért tette zárójelbe a lejegyzett sort.

4

Sokféle nép ott összegyűlt,
Sok zagyva nyelv egybevegyűlt,
Sokféle arc, sokféle mez,
Páncél, sisak, kézj, tegez.

Alán, herul, gót, longobárd,
Szürr, kelta hozza táborát:
Tengerfövény ezeknek száma:
Gyüsű nekik Potenciána.

Δ 438

„Sem szójárásuk nem volt egy, sem riadásuk,
sok helyről gyülekeztek, a nyelvük is egybekevert volt.”

(4. ének 437–438.)

A *Keveházában* emlegetett „Sok zagyva nyelv egybevegyűlt, / Sokféle arc, sokféle mez”-hez talál hasonló helyet Babits, melyben Homérosz a Trója falai közt összegyűlt nép sokféleségét, több törzsbe tartozását jellemzi. Homérosz műve nyomán jellegzetes eposzi kellék lett az enumeratio, a seregszemle, illetve a „hadszámla”, ahogy Arany nevezi,³⁶ melynek egyik sajátossága, hogy a harc kezdete előtt az egy csapatba tartozó sokféle nép kerül felsorolásra. Érdemes megjegyezni, hogy bár Babits nem jegyezte fel, Homérosz másutt is hasonló módon szól Priamosz segítőiről: „s más-más nyelvük van, szétszórtak a földön a népek” (2. ének 804).

P 220

„Körbelakó segítőik sok törzse, figyeljete énrám” (17. ének 220.)

A sok helyről összegyűlt „zagyva” nép emlegetésére talált másik példája Babitsnak az a beszéd, amelyet Hektór a Trójában lakó különböző törzsekhez intéz.

³⁶ ARANY, *Zrínyi és Tasso* = ARANY 1962, 355.

B 800

„csakhogly ilyen népet s ily nagy sereget sose láttam:
oly nagy számban, mint falevél, vagy mint a fővenyszem”

(2. ének 799–800.)

A tengerparti homok (ψαμάθοισιν) sokaságához hasonlítja Polítész, Priamosz fia, a közelgő harcosok nagy számát. A sereg nagyságát jellemezve ehhez hasonlóan utal Arany is a tengerparti fővenyre: „Tengerfővény ezek száma”. Babits e jellegzetes homéroszi hasonlatra még egy további példát is lejegyez.

(I 385)

„még ha olyan sokat adna, ahány a fővény meg a porszem” (9. ének 385.)

Odüsszeusz, Agamemnón követeként, értékes ajándékokat ajánl fel Akhilleusznek engesztelésül, de Akhilleusz visszautasítja ajánlatát úgy, hogy a kincsek nagy mennyiségét szintén a vízparti homokszemek (ψαμάθος) számának nagyságához hasonlítja.

5

„Itt a pohár: igyál, kocints!
A hún elült: hajója nincs.”
Makrin kiáltja: „Tölts belé!”
Míg Detre járja kétfelé.
Ne bízakodj’ el Detre szász!
Te római, jobban vigyázz;
Tánc és ital megárt, ha sok:
Kerted alatt a farkasok.

B 20

„Néleusz gyermeke képében lépett a fejéhez,
Nesztóróban, akit minden vén közt a leginkább
tisztelt Átreidész; s ezt mondta az isteni Álom:
»Lónevelő, harcban-kitűnő Átreusz fia, alszol?
Végig az éjt a tanácsbeli férfit át ne aludja,
az, kire rá van bízva a nép, kinek oly sok a gondja.«” (2. ének 20–25.)

Az Isteni Álom Nesztór képében Agamemnónt szólítja meg és inti, hogy ne aludja végig az éjt harc közben, ahogy a *Keveházában* is megszólításként hangzik el a figyelmeztetés: „Ne bízakodj’ el Detre szász! / Te római, jobban vigyázz; / Tánc és ital megárt, ha sok”. E homéroszi jelenet által Babits valószínűleg az eposzírói hagyomány egyik jellegzetességére utal. Ez a figyelmeztető aposztrophé, a megszólító felkiáltás. Arany

maga is fontos „classikai fogásnak” nevezi a *Zrínyi és Tassó*ban az „epicusok modorában” elhangzó aposztrophét.³⁷

II 352

„Hát ezek öltek egy-egy férfit, danaosz fejedelmek.
Mint ha juhokra rohannak a farkasok és gödölyékre,
rablók, és elorozzák mind, mely szerte a bérce
pásztor gondatlanságából széledez” (16. ének 351–354.)

Minden bizonnyal a „Kerted alatt a farkasok” sor farkas metaforája és a 16. énekben előforduló hasonlat között talál Babits párhuzamot: Patroklosz harcosaival együtt úgy támad a trójaiakra, mint a farkasok a juhokra és gödölyékre. Mindkét helyen a leselkedő farkas a közelgő veszély szimbóluma.

6

Kelen táján, a hegy megett,
Borúlni látom az eget;
Kelen körül setét a föld,
Mozdúlni látom a mezőt:
Minden porszem egy-egy vitéz,
Minden fűszál egy kelevéz,
S a hűvös éj hó szellelte
Százegerek lehellelte.

Y 156 stb.

„Megtelt vélük a síkság, és ragyogott a vitézek
és lovak ércétől; remegett a sok összefutónak
talpa alatt a mező.” (20. ének 156–158.)

A 20. ének Babits által megjelölt helyén Zeusz jóváhagyásával csap össze a két sereg a mezőn, a trójaiak Hektór, az akhájok Akhilleusz vezetésével vonulnak fel. Babits itt feltehetőleg azt a költői leírást tartja hasonlónak („Mozdúlni látom a mezőt”), mely a harcosok sokaságát mutatja be. A Babits által lejegyzett „stb.” nyilván arra utal, hogy nemcsak a megjelölt sor, hanem a szöveg környezete is fontos.

7

Kemény *Keve* ott a vezér,
Hadával ím a parthoz ér;
Széles a víz, mély a folyó:

³⁷ *Uo.*, 384–385.

Nincs rajta hid, nincsen hajó.
S hid volna bár: ledülne az,
Hajó volna, elülne az,
Ennyi sok nép amerre lép,
Hajlik a part, miként a jég.

Y 157

„remegett a sok összefutónak
talpa alatt a mező.” (20. ének 157–158.)

A harcosok lépte alatt összeomló hid és meghajló part motívumára Babits ugyanazt a helyet jelöli, mint az előző szakaszban a „Mozdulni látom a mezőt” sornál. Homérosznál is remeg, illetve döng (κάρκαίρε) a föld (γαῖα), mikor harcosok lepik el a csatateret, ahogy Aranyánál is a sok nép lépte alatt hajlik a part.

8

Parancsolá hún fejdelem:
Minden tömlő üres legyen;
S mit ő kiad, mit ő beszél,
Nem tréfaszó, nem pusztá szél.
„Igyál, igyál, te vén Duna!
Nem ittál ennyi bort soha;
Igyál és tartsd nagy hátadat:
Szállítsd keresztül a hadat.”

Ω 92

„Menni fogok mégis, nem hangzik a hangja hiába.” (24. ének 92.)

A harc során kiadott parancs megtartásának fontosságára („Nem tréfaszó, nem pusztá szél”) is talál Babits homéroszi párhuzamot abban a jelenetben, mikor Zeusz magához hivatja Thetiszt, hogy megkérje őt: fékezze meg dühöngő fiát, Akhilleuszt. Thetisz, ha vonakodva is, de teljesíti a parancsát. Bár Babits nem tünteti föl, mégis érdemes megjegyezni, hogy szinte szó szerint ugyanez a formula ismétlődik ennek az éneknek a 224. sorában (εἶμι καὶ οὐχ ἄλιον ἔπος ἔσσειται; Devecseri is hasonlóan fordítja: „nem vész el a hangja hiába”).

9

Sötét az éj: elig-elig
Hogy a vízfény fehérelik;
Csendes a táj; alig-alig
Hogy a folyamzugás hallik:
De majd a víz jobban zubog,

Majd elborúlnak a habok:
Komor felleg, gyászfeketén,
Úsz a folyam területén.

Π 66

„mert hisz a trójaiak mélykék felhője egészen
körbekeríti a bárkákat” (16. ének 66–67.)

A vízen komor fellegként sötétülő hun sereg leírásához hasonlóan Homérosz is a sötét felhőhöz hasonlítja a gyülekező hadat a 16. éneknek abban a részében, amelyben Akhilleusz kijelenti, haragjának addig nem vet véget, ameddig a harci zaj hajójáig el nem hatol. Patroklosz könyörgésének azért enged, mert ez éppen bekövetkezik, hiszen a trójaiak felhőtömege (νέφος) veszi körül a hajókat. A gyalogosok felhője (νέφος) formula több helyen is felbukkan Homérosznál (pl. 4. ének 274; 23. ének 133), melyeket Babits nem jelöl.

10

Tömlőkön ott a hős Keve
Hadával így átalkele,
Miért a hegy, miért a sik
Kelenföldének mondatik.
„Lassan, fiúk! lábujjhegyen!
Amerre a Duna megyen.”
És halkal, mint az éji köd,
Ereszkednek a part mögött.

Ω 170

„Hát Priamosz mellé odaállt Zeusz hírnöke, s így szólt
halk hangon, hanem azt elfogta a félelem ekkor” (24. ének 169–170.)

A Babits által megjelölt részben Írisz adja át halk hangon a megrettenő Priamosznak Zeusz üzenetét, hogy ajándékokkal váltsa ki fia, Hektór holttestét az akhájoktól. Talán a félelmet keltő halkságot vélheti hasonlóknak Babits.

11

Nem gondolá Makrin vezér,
Hogy már nyakában a veszély;
Ingyen se véli Detre szász,
Hogy feje fölött ég a ház.
Tűz van, tűz van! – de aki fut,
Lángok közöl kardélbe jut;

Lerontva és fegyverre hányva
A nagy város, Potenciána.

Π 123

„ők nempihenő lángot hajítottak
már a hajóra: a nemlohadó láng nyomban előmlött.” (16. ének 122–123.)

A harc közben keletkező tűz leírását találhatja Babits közös motívumnak a két műben. A 16. énekben a tűzveszély érzékletes leírásával akarja harcra serkenti Patroklosz Akhilleuszt, mikor a trójaiak támadása nyomán hasonlóan borulnak lángba a görög hajók, mint a hunok vezette roham nyomán Potenciána városa.

Π 283

„s körbetekintettek, ki hová menekülhet a vézből” (16. ének 283.)

Az akhájok, Patroklosz vezetésével hasonló heveséssel rohanják le a trójaiakat, mint a hunok Potenciánát, és a trójaiak ugyanúgy nem találnak menekülést a vézből, mint Potenciána város lakói. Feltehetőleg a csataképek leírásának e módját, a menekülés lehetőségét találja Babits hasonlóknak. Megjegyzendő, hogy ugyanez a sor ismétlődik a 14. ének 507. sorában is.

Zrínyi csataképeit vizsgálva Arany is keres lehetséges mintaadó példákat. *Zrínyi és Tasso* című dolgozatában azt állapítja meg, hogy „sűrűn” talál „fölismerhető idegen nyomot” Zrínyi leírásaiban, s hogy „talán a classicus példányok iránti előszeretet vezérlé tollát”.³⁸ Sőt elemző összehasonlítással „a futás lehetetlen voltát” érzékeltető csatajelenségeket külön is felsorolja, s „annak bizonyosságául, hogy semmi sincs új a nap alatt”, nemcsak Vergilius, hanem Homérosz csataleírásait is elemzi Zrínyiével párhuzamosan.³⁹

Φ 103

„most már egy sem akad, ki halála elől menekülhet,
hogyha az isten Trója alatt kezeimbe hajtja,
trójai nem menekül, s főként Priamosz fia pusztul.” (21. ének 103–105.)

Akhilleusz féktelen harci vágyában a neki térden állva kegyelemért könyörgő Lükáónnak, Priamosz király fiának nem kegyelmez, mert úgy érzi: minden trójainak pusztulnia kell. Elszánása hasonló ahhoz, ahogy a hunok el akarnak pusztítani mindenkit az elfoglalt városban.

„ὄλεκοντο δὲ λαοί”
„hulltak a népek” (1. ének 10.)

³⁸ *Uo.*, 381.

³⁹ *Uo.*, 386.

A 11. strófánál, a pusztító csata jellemzéséhez összegyűjtött homéroszi helyek adatait Babits két görög szóval egészíti ki, melyeket összekötő kapocccsal jegyez le a sor végén: „ὄλεκοντο δὲ λαοί”. A két szó az első ének híres bevezetőjének a része, amelyben Homérosz az emberek tömeges pusztulását jósolja meg előre.

12

Kő nem maradt másik kövön,
Nem csecsszopó anyaöln;
De távol még a völgyi harc
Fel-felsívít, meg elviharz.

A zagyva nép, kevert tömeg,
Egymás szavát nem érti meg:
Barát baráttal szembe ví;
Gót és alán és római.

O 328

„Férfiu férfiut ölt, szétszörtan folytak a harcok” (15. ének 328.)

„Barát baráttal szembe ví” hasonlóan szótóismétlő forma Aranynál, mint a „Férfiu férfiut ölt” (ἀνὴρ ἔλεν ἄνδρα) kifejezés, melyet Homérosz akkor alkalmaz, mikor Hektór győz az akhájok felett. Vagyis a csata leírásának arra a részletére kereshetett Babits hasonló helyet, ahol a harcosok közvetlenül szemtől szembe küzdenek egymással, s a helyzet jellemzésére mindkét költő figura etimologicát használ. Mindkét szókép a küzdelem párviadal jellegét fogalmazza meg szemléletesen, vagyis a héroszok jellegzetes harcmódorát. Megjegyzendő, hogy pontosan ugyanez a kifejezés a 16. ének 306. sorában is megtalálható.

13

Ó, bár fedezné még sötét
A hajnalsillag üstökét!
Ó! a nap is bár még soká
Emelné fényes homlokát!

Ne hozna bút, ne látna vért:
Holtak között a hún vezért,
S elképedő, bomlott hadat;
Mely győzedelmétől szalad!

Π 290 körül

„ez a porba hanyatlott,
feljajdult, s paión haditársai szerteriadtak:
Patroklosz riadalmat keltett mindegyikükben,
mert a vezért dárdázta le, harcok legderekabbját.” (16. ének 289–292.)

Mikor Patroklosz megöli Púraikhmészt, a paión hadinép vezetőjét, akkor serege ugyanúgy zavarodik meg, mint a hunok vezérük halála láttán. A vezér elvesztésének hasonlóan végzetes a hatása mindkét műben.

14

Kemény harcos a Detre szász:
Nem tőle jött hunokra gyász;
Éles a Makrin fegyvere,
Nem bánta azt erős Keve;
Ötet, – Hadúr akarta így! –
Hunok közül sebhetne íj,
És elborítá szertelen
Nyilzápor a vak éjjelen.

A 5

„Betelt vele Zeusz akaratja” (1. ének 5.)

Ξ 120

„Zeusz és más istenek óhaja volt tán” (14. ének 120.)

Babits két homéroszi példát is lejegyez, mely az isteni akarat beteljesüléseként írja le a harctéren történeteket. Ezeket hasonlóan találhatta ahhoz a felkiáltásként megfogalmazott megállapításhoz, mely a *Keveházában* szerepel: „Hadúr akarta így!”. Arany jegyzete alapján egyértelműen tudható, hogy a „Hadúr” a „magyarok istenét” jelenti: „Fölösleges említnem, hogy e nevet adták újabb költőink a magyarok istenének.”⁴⁰ E fontos homéroszi jellegzetesség még több olyan helyen is felbukkan, melyet Babits nem jegyzetelt ki: pl. 19. ének 273; 2. ének 116.

A költői felkiáltás mint a harc során történtek isteni akaratként való megállapítása a Homérosztól kezdve formálódó eposzi közvagyron egyik jellegzetessége, melyre Arany is felhívja a figyelmet a *Zrínyi és Tasso* című dolgozatában. „Költőnk ugyanis »félcsodásan« isten akaratjának tulajdonítja azt, mi alább emberileg is indokolva lesz. [...] A classica régiség ismerője számos hasonló helyre fog emlékezni, midőn az isteni hatalom befolyása emberi dolgokra így röviden, csak egy odavetett vonással jeleztetik.”⁴¹

O 315

„szökkentek az íj idegéről
messze a vesszők; szállt kelevéz is a férfikezekből;
sok heves ifjú hősöknek húsába hatolt be” (15. ének 313–315.)

⁴⁰ ARANY 1953, 213.

⁴¹ ARANY, *Zrínyi és Tasso* = ARANY 1962, 364.

A Hektór vezette trójai had is nyilakkal támadja az akhájokat, akiknek húsába hatol a vessző, ahogy a *Keveházában* is „szertelen nyílzápor” borítja be Keve testét. A homéroszi csatajelenetek leírásának egyik fontos részlete a nyíllal való támadás félelmetességének jellemzése, ehhez a motívumhoz Babits még további két párhuzamos helyet gyűjt.

O 709

„egy sem várta be ott rohamát nyílnak, kelevéznek” (15. ének 709.)

A görög gályák körül folyó harc leírásában is, bár tagadó formában, de szintén a nyilak rohamáról esik szó.

Π 639

„Senki sem ismerné meg, okos sem, az isteni hőst ott,
Szarpédont, miután kelevéz, vér, por borította
fejtetejétől végig, egész lábujja hegyéig.” (16. ének 638–640.)

Szarpédón, lükiai hadvezér testét, miután Patroklosz legyőzte, hasonlóan borítja be fegyverek tömege, mint a hun vezért a nyilak tömege. A Devecseri által „kelevéz”-nek fordított szó (βέλος) összefoglalóan olyan fegyvert jelent, amelyet hajítani szoktak, tehát nyilat is lehet érteni rajta.

15

Melyet midőn a hegytetőn
Jó Detre szász eszébe vőn,
Mint hullámot a sziklagát,
Visszanyomá futó hadát.
Kezében a nagy dárdanyél
Keresztbe fogva nem henyél:
Egy vége szúr, más vége üt,
Tör, zúz, seper, dönt mindenütt.

Φ 49

„Hát amikor meglátta az isteni fűrg Akhilleusz” (21. ének 49.)

Akhilleusz, amint észrevette (ὡς οὖν ἐνόησε), utána eredt és nem kegyelmezett a fegyvertelenül menekülő, majd térden állva neki könyörgő Lükáónnak, Priamosz fiának. Detre is, amit „eszébe vőn”, azt következetesen végrehajtja a harc során. Erre a formulára Babits még további három helyet gyűjt.

O 649

„Hektór jól meglátva szökött oda oldala mellé,
és kebelébe dzsidát vert” (15. ének 649–650.)

Ahogy Detre „eszébe vön” a támadást, úgy Hektor is észre véve, „jól meglátva” (ὄξυ νόησε) azt, hogy Periphétész a harc során megbotlott pajzsának peremében és elesett, elhatározza magát, támadásba lendül és győz, azaz ledöfi Periphétészt.

P 116

„S megfordulva megállt, miután az övéit elérte,
fürkészve keresse a nagy Telamóniosz Aiászt;
és meglátta azonnal balszárnyán a csatának” (17. ének 114–116.)

A 17. ének 116. sora körüli részben Meneláosz Hektórral szemben akar megküzdeni Patroklosz holttestéért, és ehhez keresi társa, Telamóniosz Aiász segítségét, akit balszárnyán a csatának „meglát azonnal” (ἐνόησε – észrevesz), s majd aztán vele együtt sikeresen meg is fogja szerezni a fegyverzetétől megfosztott, csupasz testet. Ugyanaz az ige, mint a 21. ének 49. sorában („Hát amikor meglátta az isteni fürge Akhilleusz”).

+ 85–6

Hektór „körülpillantott most a sorok közt,
s látta azonnal, amint az a fegyvereket viszi éppen,
s ez hever ott elnyúlva, sebéből vére patakszik.
Tört az elősoron át, ragyogó ércmezbe takartan” (17. ének 84–87.)

A + jellel lejegyzett 85–86. sorszám minden bizonnyal az előző bejegyzés folytatása, tehát a 17. éneknek arra a jelenetére utal, amely az előzménye a 116. sorban történeteknek. E részben Apollón Mentész alakját magára öltve arra biztatja Hektórt, hogy a halott Patroklosz híres vértjét, amelyet a harcba indulva még Akhilleusz adott kölcsön neki, szerezze meg, s aztán vonuljon vissza. Hektór ekkor pillant körül (πάπτηνεν), s „látja azonnal”, rögtön felismeri (αὐτίκα δ’ ἔγνω) a harci helyzetet, s cselekszik, ahogy Detre is azt hajtja sikeresen végre, amit a hegytetőn „eszébe vön”.

Γ 77

„középre rohant, s kelevézét tartva keresztbe,
megfékezte a trósz sorokat: mind rendre leültek.” (3. ének 77–78.)

A csatában Meneláosz, Heléna férje, szembekerül Páriszal, felesége elrablójával, aki megpillantva őt, előbb gyáván elmenekülne, ám bátyja, Hektór szidalma rábírja őt, hogy mégis kiálljon párbajra a görög vezérrel. Hektór ekkor fékezi meg keresztbe tartott fegyverével a trójaiak sorát, hogy várják ki a párviadal végét, hasonlóan ahhoz, ahogy Detre is „keresztbe fogva” tartja nagy dárdanyelét, mikor a hunokkal küzd. Ahogy a szász sereg vezetőjének bátorsága megfordítja a csata kimenetelét, ugyanúgy Homérosznál is gyakran egy kiváló harcos példamutatása, rettenthetetlen előretörése változtathat a vesztesre álló ütközet végkifejletén. Erre a motívumra még egy példát gyűjt Babits.

Csengery János is említi ezt a részt *Arany János és az ókori klasszikusok* című, három évtizeddel későbbi dolgozatában, mint olyan példát, melyben Arany Homérosz *Íliász*-nak „egyik-másik kedves jelenetét teremti újjá” a *Keveházában*, vagyis Detrének „»Kezében a nagy dárdanyél / Keresztbe fogva nem henyél« épen úgy, mint a hajókat védő Aiasnak.”⁴²

P 747

„védte a két Aiász őket, mint hogyha folyónak
áradatát föltartja az erdős gát, mely a síkon
hosszan nyúlik el, és megakasztja erős folyamoknak
dúló sodrát, mert síkság fele folyini szorítja
mindet, s nem tudják a folyók széttörni erővel:” (17. ének 747–751.)

Egy reménytelennek tűnő helyzetben, a trójaiak heves támadása közben a „harcban-erőshangú” Meneláosz és Mérionész vállára emeli Patroklosz holttestét, eközben két akháj hős, a két Aiász hasonló módon tartja vissza a trójaiak „erős folyamként” előretörő hadát, mint Detre teszi ezt a hunokkal szemben: „Mint hullámot a sziklagát, / Visszanyomá futó hadát.”

16

Sokat leölt az éji harc,
Porba borult sok büszke arc:
De, mint hullám hullámra kél,
Jár a halotton, aki él.
És bár a holtnak száma nincs,
Az élőknek egy híja sincs,
Mindenfelől a hegyközön
Új had tolong, új népözön.

Π 111

„Aiász [...] mindig rettentőn lihegett, ömlött a verejték
minden tagjáról, és föllélegzeni nem volt
módja: mivel már minden részről bajra baj áradt.” (16. ének 109–111.)

Homérosz abban a jelenetben, amelyben a trószok megtámadják Telamóniosz Aiászt, a végeláthatatlan harc leírására hasonló módon alkalmaz figura etimologicát (bajra baj áradt – κακὸν κακῷ ἐστήρικτο), mint Arany a *Keveházában*: „hullám hullámra kél”. Babits feltehetőleg e poétikai megoldás hasonlóságára figyelt fel.

⁴² CSENGERY János, *Arany János és az ókori klasszikusok*, Budapesti Szemle, 1933/229, 86.

17

Hej *Béla*, most, hej *Kadosa*,
Kemény tánc lesz ez a tusa!
Barna hajú szép hunfiak,
Mi haszna még a gyors nyilak!
Bár tőlük a nap elborul,
Tárnokvölgye bealkonyul:
Zászlótokon lecsüngve áll,
Nem repdes a turulmadár.

H 240

„jól tudok én a sebes paripák seregébe szökellni,
s jól tudom én a vad Árész táncát ropni a harcban.” (7. ének 240–241.)

Arany János a harcot „kemény tánc”-hoz hasonlítja, ahogy Homérosz is ezt teszi abban a jelenetben, melyben Hektór csata közben Telamóniosz Aiászhoz intézi büszke szavait, hangoztatván azt, hogy ő milyen jó harcos. Maga a hasonlat nem a 240., hanem a 241. sorban található (ἐνὶ σταδῆι δηῖω μέλπασθαι Ἄρηϊ = Árész tiszteletére harci, vad táncot ropni), mégis feltehetőleg erre gondolhatott Babits. A „harc mint vad tánc” hasonlatra még egy homéroszi példát gyűjt Babits.

O 508

„Ej, nem táncra vezényli biz ő seregét, de csatára.” (15. ének 508.)

A 15. énekben Aiász a tánc (χορός) és a harc összehasonlításával figyelmezteti az argosziakat, hogy Hektór a gályák felgyújtására serkenti saját hadát.

O 315

„Sűrűn az argoszi had helytállt; sivitő hadizaj kélt
mindkét oldalról; szökkentek az íj idegéről
messze a vesszők; szállt kelevéz is a férfikezekből;
sok heves ifjú hősöknek húsába hatolt be” (15. ének 312–315.)

A „gyors nyilak”-kal való hun támadáshoz hasonlóan szökkenő nyilakkal támadnak az *Íliász*ban mindkét oldalon a harcosok (ἀπὸ νευρῆφι δ' ὄϊστοι θρῶσκον). A nyíllal való gyors támadás leírására Babits még további két példát is talál.

Π 773

„szárnyas vessző is, szökkenne az íj idegéről” (16. ének 773.)

Homérosz hasonlóan emlegeti a kilőtt, gyors nyilakat (ιοί τε πεπερόεντες ἀπὸ νευρήφι θορόντες) a Patroklosz vezette támadás leírásában, mikor trósz meg akháj „tört egymásra ölü viadalban”, mint Arany a hunok támadásának leírásakor.

O 709

„egy sem várta be ott rohamát nyílnak, kelevéznek” (15. ének 709.)

Homérosz szintén nyilak rohamáról ír (bár tagadó formában) abban a harci jelenetben, melyben a trójaiak és az akhájok a gályák körüli harcban kézitásban küzdenek egymással. Vagyis a harcosok nem akarják megvégni a nyíllal való pusztító támadást (τόξων ἄϊκάς).

18

„Előre hún, Nimród fia!
Meg kell nekünk itt halni ma:
A vészbanyák ott fenn vadul
Csikorganak, s nem jó Hadur.
Előre hát, úgy forgassad
Utoljára kemény vasad,
Hogy sok vitézt küldhess levágva
Szolgáidul a másvilágra.”

O 486–7

„Trójaiak, lükiébeliek, dardán tusavívók,
férfiasan, feleim, ne feledjünk vívni vitézül” (15. ének 486–487.)

Hektór hasonló felkiáltással biztatja a trójaiakat a Patroklosz teteméért vívott harcban, mint Kadosa biztatja a hunokat: „Előre hún, Nimród fia!”. Babits itt feltehetőleg az epikai hagyomány azon részét találhatja közösnek, melyben a vezérek megszólító felkiáltással ösztönzik társaikat a harcra, a hősi halál vállalására. A „férfiasan, feleim” (ἄνδρες ἔστε φίλοι, illetve egy kicsit más sorrendben: φίλοι ἄνδρες ἔστε) felszólítás gyakori formula az *Íliászban*. Ez az egyik legtöbbet emlegetett példa arra, hogy bizonyos szavak hasonló kombinációban milyen gyakran ismétlődnek. Babits csak két előfordulást jegyez fel, pedig ezen kívül még nyolc további helyen (5. ének 529; 6. ének 112; 8. ének 174; 11. ének 276; 15. ének 529, 733; 16. ének 270; 17. ének 185) is szerepel ez a formula szintén felszólító funkcióban.

Arany több ehhez hasonló aposztrophét is elemez az epikai hagyomány szempontjából *Zrínyi és Tasso* című dolgozatában.⁴³ Babits még további három homéroszi példát gyűjt a harc közbeni aposztrophéra.

⁴³ Vö. a *Keveháza* 20. szakaszához kigyűjtött példákkal.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2033. CZX. évfolyam 30szám

O 661

„Férfiasan, feleim! szivetekben keljen a szégyen
egymás színe előtt” (15. ének 661–662.)

Nesztór is megszólító felkiáltással, a vesztés szégyenére figyelmeztetve ösztönzi az argosziakat a csatára, a halál vállalására.

O 502

„Szégyen ez, argosziak: most itt az idő, vagy elesnünk,
vagy pedig élnünk és a hajóktól vést tovaűznünk.” (15. ének 502–503.)

Aiász hasonlóan szólítja fel az argosziakat a Hektór vezette had elleni küzdelemre, a hősi halál vállalására, mint Kadosa a hunokat.

X 297

„Jaj; hát isteneink elhívtak már a halálba.” (22. ének 297–305.)

A 22. ének 297. sorával kezdődik a halálosan megsebesült Hektór búcsúbeszéde, melyben a gyáva halált szégyenként emlegetve, „végső nagy tettét” büszkén vállalva fogadja el a közelgő halált, ahogy a hunok is bátran vállalják, hogy „Meg kell nekünk itt halni ma”.

19

Két kézre ví jó Kadosa,
Csillog-villog nagy pallosa:
Körül-körül hős Béla vág,
Omlik-bomlik a sokaság.
De, mint ha ki fővénybe ás,
Hull a porond helyébe más;
Vagy mint a hab meg' összecsap:
Úgy összefoly megint a had.

Π 778

„mindkét fél lövedéke talált, és hulltak a népek:” (16. ének 778.)

A *Keveházában* leírt hadi jelenethez hasonlóan a Patroklosz vezette harcban is heves az összecsapás, és mindkét oldalon sok harcos pusztul el. Megjegyzendő, hogy Deveseri itt ugyanazzal a fordulattal (hulltak a népek) fordítja a Homérosz által más szavakkal (πίπτε δὲ λαός) kifejezett hasonló tartalmat, mint az 1. ének 10. sorában, amelyet korábban a 11. strófa jegyzetei mellé Babits szó szerint is leírt (ὀλέκοντο δὲ λαοί). Arany

maga is az eposzi hagyomány fontos elemeként elemzi a „tömeges harc” festésének öröklődő fogásait.⁴⁴ Mindkét kifejezés számos helyen előfordul még az *Íliászban*.

Φ 20

„erre meg arra ütött: csúf hörgés kelt a nyomában
gyilkos kardjának” (21. ének 20–21.)

Akhilleusz is úgy harcol körbe a kardjával, mint ahogy Kadosa és Béla vív pallosával.

Φ 163

„isteni hős Akhilleusz fölemelte
kőrisdárdáját; s kettőt hajított el a bajnok
Aszteropaiosz, mert mindkét keze dárdavető volt” (21. ének 161–163.)

Akhilleusznak is mindkét keze erős, mint Kadosáé.

O 362

„Arra özönlöttek csapatonként; Phoibosz az élen
vitte a szent aigiszt: s letapodta falát az akháznak
könnyen, mint gyermek, ha a tengerparti homokban
együgyü játékkal halmot magasít, azután meg
játssza megint szétszórja a lábával s a kezével” (15. ének 360–364.)

A hadak féktelen pusztításának jellemzésére felhasznált költői hasonlathoz („mint ha ki fővénybe ás”) is keres Babits párhuzamosnak érzett szöveget. Homérosz a vízparti homokvár lerombolásának gyorsaságához hasonlítja a Phoibosz Apollón által vezetett had pusztításának hevességét, mellyel a trójaiak megsemmisítik az akhájak csapatát.

B 395

„rivalogtak az argosziak, mint harsog a hullám
nagy meredek parton, ha Notosz jó, és a kiugró
szirthez hajtja, amit sűrű hullám ver szakadatlan,
mert innen vagy amonnan örökké szélvihar űzi.” (2. ének 394–397.)

A hun és a szász felek összecsapásának jellemzésére alkalmazott hasonlathoz („mint a hab meg’ összecsap”) is keres Babits az *Íliászból* közeli példát. Homérosz is Notosznak, a viharos, déli szél istenének a hatására kerekedő hullámveréshez (κῦμα) hasonlítja a támadásban lévő argoszi hadak rivalgását.

⁴⁴ ARANY, *Zrínyi és Tasso* = ARANY 1962, 385.

20

Hiába vitt jó Kadosa,
Homályba száll fénylő vasa;
Őtet, kivel nem birna száz,
Lebirkozá vad Detre száz;
Míg Béla hőst a nagy tömeg
Nehéz ostrommal dönti meg;
Mint egy toronyt, mely egyedül
Sokáig állt, amig ledül.

P 128

„Aiasz jött közelébe, torony-nagyságu paizzsal” (17. ének 128.)

Feltehetőleg Babits itt a torony (πύργος) szó közös előfordulására figyel fel, melyet Homérosz akkor alkalmaz, amikor Aiasz hősiezen veszi fel a harcot a trójaiakkal szemben a fegyverzetétől megfosztott Patroklosz teteméért, szószerinti fordításban „hozza a pajzsot, mint tornyot”. Megjegyzendő, hogy ugyanez a sor még két másik helyen is szerepel az *Íliászban* (7. ének 219; 11. ének 485).

21

Hej! nem hamar lesz az, midőn
Szilaj ménes fut e mezőn;
Soká lesz, míg új gyökeren
Fű és virág itt megterem.
A széles völgy egy lányom: a
Súlyos had óriás nyoma,
Ki egyet toppantott, s ehol!
Egy emberöltő nincs sehol.

22

Százhusz ezer jó hún halott
S két annyi ellenség van ott;
Nem ellenség, mind vérrokon:
Vérök vegyest foly a fokon.
Ki a vesztes? ki a nyerő?
Erőtelen mindkét erő,
Győztes, legyőzött, – mint ahogy
Két birkozó egymásra rogy.

23

Őket, az ég átellenén,
A két hajnal harcban lelé;

S mire megoszlott a csata,
Már visszajött az éjszaka.
A hún, mikép földhöz vert vad,
Pihegve a síkon marad:
Míg Detre és győzelmi társa
Elég erősek – a futásra.

A 21–23. versszakhoz Babits nem jegyezte le homéroszi példát.

24

„Hol egy paripa, mint a téj?
Másik fekete, mint az éj?
Kövér, hibátlan harci ló:
Ezt kívánja Hadúr s Manó.”
Ősz Torda im kettőt hozat:
Lobog, ropog az áldozat,
Füstjétől az ég tetején
Piroslik nagy éjszakai fény.

Φ 133

„sok bika omlott áldozatául,
s örvényébe patás paripákat dobtok is élve.” (21. ének 131–132.)

Bár Babits listájában a 133. sort jegyezte le, mégis feltehetőleg a megelőző sorra vagy sorokra gondolhatott, itt található ugyanis olyan elem, mely párhuzamba hozható a *Keveházával*. A 133. sorban új mondat és gondolat kezdődik. („Még így is gonoszul hulltok ti, amíg Patroklosz / hulltáért nem lesz lakolástok s annyi akhájért, / kit, míg távol voltam, elöltetek itt a hajóknál.”) Ezzel szemben az előző két sorban van párhuzam: ahogy a hunok Hadúrnak és Manónak engesztelő áldozatokat mutatnak be a harc előtt, ugyanúgy a trójaiak is az istenek kegyének megnyerésére paripákat és bikákat áldoznak fel. Ezt Akhilleusz beszédéből tudjuk meg, ugyanis mikor Lükáónt, Priamosz trójai király fiát megöli, akkor fenyegetődzik azzal, hogy a trójaiak mind Lükáórhoz hasonlóan fognak elpusztulni, hiába áldoztak fel sok állatot a győzelemért. Az eposzok által megénekelt ütközetek hagyományos része az isteni kívánságra bemutatott áldozat.

Megjegyzendő, hogy a fehér illetve fekete színű áldozati állatra lett volna más példa is az *Íliászban*. Meneláosz javasolja a trójaiaknak, hogy egy fehér kost és egy fekete bárányt áldozzanak fel. „Tiszta fehér kost hozzatok és vele éjszinü bárányt, / Földnek meg Napnak, s mi hozunk egyet Kronidésznek.” (3. ének 103–104.)

25

„Szép hún anyák hős magzati,
Ne esetek bánatba ti:

Ármánynak a bosszú elég,
S Hadur mosolyogva néz felénk!
De, mielőtt új napja kel,
A holtakat temessük el,
Nehogy haragja döghalált
Eresszen ránk, ostor gyanánt.”

κ 189

„Bármint gyötrődtek, társak, hallgassatok énrám” (*Odüsszeia*, 10. ének 189.)

A kis betű, a κ, az *Odüsszeia* 10. énekére utal, arra a részre, mikor Odüsszeuszt és társait Aiáé szigetére sodorja a tenger, ahol a félelmetes istennő, Kirké lakik. A görögök lelkét „a fájdalom ette” elpusztult bajtársaik miatt. Ekkor biztatja Odüsszeusz „mézes szavakkal” az életben maradottakat, hogy ne féljenek, ne „gyötrődjenek”, hanem szánják rá magukat a cselekvésre, s keressék fel a szigeten Kirké házát. Ehhez hasonlóan biztatja ősz Torda, a Táltos, a hún anyákat, hogy „ne essenek bánatba”, hanem temessék el a halottakat.

κ 134

„Onnan előrehajóztunk hát, keseregve szivünkben,
mert örömet éltünk, de derék fiaikat vesztítettünk.”

(*Odüsszeia*, 10. ének 133–134.)

A laisztrügónok, az emberevő gigászok óriási sziklákat dobálnak a menekülő görögök hajói után, a vérszől csak Odüsszeusz hajója kerül ki épségben, a többiek mind odavesznek. Odüsszeusz hasonlóan jellemzi a túlélők helyzetét, a veszteség miatt érzett fájdalom és a továbbéléshez szükséges életerő kettősségét ahhoz, ahogy ősz Torda is a bánat leküzdésére, a cselekvésre biztatja a gyászolókat.

26

Táltos szavát igyen veszik –
S a fél tábor temetkezik:
Temeti a másik felét,
Dombbal fedí nyugvó helyét:
Külön-külön egy-egy csoport
Temérdek földet összehord;
Tölcséres a domb, és középén
Sok halott ég máglyák tűzében.

Π 674

„ott a barátok, a testvérek balzsamba borítják,
s halmot is, oszlopot is kap, mert ez a holtak adója” (16. ének 674–675.)

A *Keveháza* temetési jelenetéhez hasonló helyet talál Babits az *Íliászban* a Szarpédón halála utáni részben, mikor Zeusz arra kéri Apollónt, hogy segítse a holttestet eltemetni „dús Lükié földjén”, ahonnan Szarpédón származik, itt a barátok majd megadhatják az illő végtisztességet halottjuknak. Szülőföldjén kap majd ugyanúgy „halmot” (τύμβω) Szarpédón, mint a hun táborban az elesettek. E két sor valójában szó szerinti ismétlése annak a korábbi beszédnek, melyet Héra mond Zeusznak Szarpédón sorsával kapcsolatban a 456–457. sorokban.

A *Zrínyi és Tasso* című írásában Arany is megemlíti felsorolásában a siratás, a temetés leírását mint az eposzi közvagyron részét: „vezér vagy hős, midőn elesett társát megsiratja, eltemeti”.⁴⁵

27

Széles az éj köröskörül,
Tárnokvölgye belémerül,
De hosszában, de széltiben
Sok tűz lobog egyszeriben.
Távol ha nézné valaki,
Vélné, hogy a menny csillagi:
Közötte sűrű népgomoly
Sűrög-forog, mint hangyaboly.

⊙ 555

„Ők hát ily bizakodva, pihentek a háboru hídján,
hosszu egész éjjel; tüzeik meg sűrűen égtek.
Mint amidón magas égen a fénylő hold körül ékes
csillagraj ragyog, és szellő sem rezzen a légben,
s feltűnik minden kiszökő szirt, égbe döfő bérc,
és szurdok; s a magasból terjed az égi sugárzás,
minden csillag látszik; örül szívében a pásztor:
ily sok tűz lobogott Xanthosz vize és a hajók közt,
trójaiak-gyújtotta nagy őrtüzek Ílion alján.
Ott égett a mezőn az ezer tűz; mindegyiküknél
ötven harcos is ült, lobogó tűz lángjai mellett.” (8. ének 553–563.)

Az éjszakában világító máglyákat Arany „a menny csillagi”-hoz hasonlítja, ugyanúgy, ahogy Homérosz is teszi híres természeti hasonlatainak egyikében, mikor a harc előtti estén a trójaiak által gyújtott őrtüzek fényét hasonlítja a csillagok ragyogásához. Babits kéziratos listájában az 553. sort javítja át 555.-re, az 553–554. leírása az éjszakai tábor-tüzeknek, az 555. sorban kezdődik a több soron át tartó hasonlat.

⁴⁵ *Uo.*, 340.

Ψ 164

„már csak a máglyarakók rakták egymásra a fákat.
És százláb magasán s ugyanoly szélesre emelték:
majd szomorú szívvel tették tetemét tetejébe” (23. ének 163–165.)

Akhilleusz emeltet hasonlóan máglyát Patroklosz tetemének illő elhamvasztására, ahogy a hunok is máglyákon égetik el elesett harcosaikat. A halotti máglyák tüzének leírására még egy példát jegyez fel Babits.

A 52

„szüntelen és sűrűn tetemek máglyái lobogtak.” (1. ének 52.)

A haragvó Apollón dögvészt küld a Tróját ostromló görögökre, akik a sok halottat máglyán égetik el. Ahogy a *Keveházában* hosszában és széltiben, itt szüntelen és sűrűn lobognak a halotti máglyák.

28

Szép a halál a harcmezőn,
Valaki ott meghal dicsőn:
Bajtársa őt pajzson viszik,
Ijját, tegzét mellé teszik;
Mellette bárdot, kelevézt
Fényes, fehér tüzláng emészt;
Három követ, s azonfelül
Halmot raknak reá jelül.

O 496

„és ki
megsebesül sorotokban, meghal, sorsa betellik,
haljon csak: nem lesz csúfság, míg óvja hazáját,
halnia.” (15. ének 494–497.)

A „Szép a halál a harcmezőn” megállapításhoz hasonlóan Hektór biztatja a trójaiakat a csata előtt, hogy a hazáért meghalni dicsőség. A harcosok ösztönzése, a hősie halál magasztatása is az eposzi hagyomány fontos része. Babits példájában nem tesz különbséget a között, hogy az eposz írója vagy az eposz egyik szereplője beszél a hősie halál vállalásának dicsőségéről.

Arany Zrínyi beszéde kapcsán fogalmazza meg, hogy a halál vállalására való biztatás is jellemző eposzi kellék: „a vezér tisztje [...] felébreszteni s táplálni a lelkesedést” a tömegben.⁴⁶

⁴⁶ *Uo.*, 401.

29

De hős Kevét nagy sokaság,
S Bélával egyben Kadosát,
Az ország utjához közel
Egy domb alá temette el.
És a halomtetőre jelt
Magas kősziklából emelt,
Míg ajkain a tenger népnek
Búsan búgott lassú gyászének.

Ψ 126

„hol Akhilleusz

Patroklosz s a saját nagy sírhalmát kijelölte.” (23. ének 125–126.)

A hunok egy közös sírhalom alá temetik el hős vezéreiket, ahogy Akhilleusz is olyan sírhalom akar állíttatni magának, mely az elhunyt Patrokloszéval közös. Babits a hősöknek állított sírhalmok leírásához még további négy párhuzamos helyet gyűjt ki az *Íliász*ból.

Arany is kitér akadémiai székfoglalójában arra, hogy Homérosztól kezdve a temetések részletes és ünnepélyes leírása is a klasszikai hagyomány része lett: „A *halottak* illő eltakarítása, – e miatti stereotyp fegyvernyugvás – az Ilias VII. éneke nyomán divatba jött”.⁴⁷

Ψ 255

„sírhelyet is kerekítettek, megvetve alapját
körben a máglya körül” (23. ének 255–256.)

Patroklosz halotti máglyájának elhamvadása után a máglya helyén jelölték ki sírhelyét, ahogy a hun vezérek esetében is ez történt.

Ω 349 (jav. ebből: 350)

„Ílosz nagy sírhalmát odahagyták” (24. ének 349.)

Ílosz, Trója ősi királyának, Trósz fiának régi sírhantját Homérosz nagyméretűként írja le, hasonlóan ahhoz, ahogy Arany is jellemzi a hun vezéreket. Később Ílosz király „nagy sírhalma” vált a trójaiak tanácskozási és gyülekezőhelyévé.

Ω 798

„kivájt sírboltba betették, és tetejébe
roppant sziklákat seregestül hengerítettek.
Halmot emeltek gyorsan” (24. ének 797–799.)

⁴⁷ *Uo.*, 402–403.

Keve, Béla és Kadosa temetésekor „magos kősziklából” emelnek jelt, ehhez hasonlóan Hektór halotti máglyájának eloltása után is sziklából építenek alapot, s arra szórnak földet, így emelnek halmot az elhunyt hős emlékére.

Ω 720–22

„fúratos ágyra letették: mellé dalnokok ültek,
rendeletükre, a gyászdzalt kezdeni: büteli hangon
zengtek azok, s körülöttük a nők is nyögve zokogtak.” (24. ének 720–722.)

Keve, Béla és Kadosa temetésekor „Búsan bűgött lassú gyászének”, ehhez hasonlóan énekelnek a trójaiak gyászdzalt Hektór teteme felett.

30

Örökre hát a vérmezőn
Bátor *Kevének* háza lón;
Hol ő hadával nyúgoszik,
A temetőt így nevezik.
Év, év után gyorsan lejár,
Jő-megy mikép vándor madár;
De egy sem költi fel Kevét, –
De egy sem oltja ki nevét.

Ψ 833

„Rajta, kíséreljétek meg most ezt a csatát is;
még ha kövér szántója nagyon távol van is egynek,
öt kerek évig is eltart ez neki, lesz vasa bőven,
gazdának sose kell városba szaladnia érte,
sem pásztornak, mert ebből mindenre telik majd.” (23. ének 831–835.)

A megjelölt sor annak a leírásnak a része, melyben az akhájok Patroklosz végtiszteségére, a monumentális halotti máglya elhamvadása utáni napon különféle versenyt (pl. kocsihajtás, birkózás, futás) rendeznek. Ebben a részletben az argosziak öntött vas korong elhajításával versenyeznek Péleidész (Akhilleusz) biztató felhívására: „öt kerek évig is eltart” (πέντε περιπλομένους ἐνιαυτούς) a vas, ha valaki megnyeri. Nehéz értelmezni, hogy ebben az esetben Babits milyen hasonlóságot vélt felfedezni Arany és Homérosz között, talán az évek múlásának emlegetését mint közös, bár távoli motívumot tekintjük a lehetséges párhuzam alapjának.

31

Harmadnap a hunok hada,
Mint új vihar, feltámad;
Harmadnapon kürtödbe fűsz

Torda fia, hős *Bendegúz!*
Zászlóidat a keleti
Szellő vígan lebegteti,
Hogy a turul repdes belé –
Nyugot felé, nyugot felé!

Z 346

„bárcsak az első nap, hogy anyám megszült a világra,
hurcolt volna el engem a szél iszonyú viharával” (6. ének 345–346.)

Feltehetőleg a *Keveházában* hasonlatként szereplő „új vihar” motívumát tartja Babits analógnak a „szél iszonyú vihará”-nak (άνέμοιο θύελλα) emlegetéséhez, mely abban a beszélgetésben szerepel, mikor Helené „hízelt hangon” igyekszik meggyőzni Hektórt, hogy vendégként üljön le náluk a palotában, engesztelésül eközben a saját maga születését átkozza el a szélvihart emlegető sorokkal.

32

Nem messze van már Cezumór,
Ott éri ő Makrint utól;
Hadával a Hunbércre hág:
Onnan zúg le a sokaság.
A déli nap megváltozik,
Fényében megfogyatkozik.
Elrejti szép ábrázatát:
Ne lássa e szörnyű csatát.

P 366–7–8

„Így tusakodtak ezek tűzlángként; mondhatod akkor
tán, hogy a nap meg a hold sincs már épségben az égen:
mert a csatában köd borított minden deli harcost” (17. ének 366–368.)

A hunok csatája közben „megfogyatkozó” napfény leírása hasonló ahhoz, ahogy Homérosz jellemzi az égítetek ködbe borulását a trójaiak és akhájok harca közben. Babits a 32. és 33. strófa szövegében található természetleírásokhoz, melyek a több napon át tartó harcot festik le, további homéroszi példákat is kigyűjt.

33

Fényes delet éjszürkület
Váltá fel a küzdők felett,
Rémes homályban dül a harc,
Haragosabb lesz minden arc,
Ám Isten úgy akarta, hogy

Az ellenség ritkulva fogy,
S hegyről alá vérzuhatag
Hömpölygeti a holtakat.

Π 567

„S Zeusz a kemény viadal fölibé feszített veszedelmes
éjt, hogy drága fiáért harcuk könnyü ne légyen.” (16. ének 567–568.)

A 16. ének Babits által megjelölt részében sötétben is folytatódik a trójaiak és akhájok közti harc, mely a Patroklosz által megölt Szarpédón teteméért bontakozik ki, hasonlóan ahhoz, ahogy a *Keveházában* is az éj leszállta után „Rémes homályban dül a harc”. Az egész napos küzdelem után leszálló éjszaka leírására, a homályban vagy ködben is folytatódó harc témájának különböző variációira Babits további négy párhuzamos homéroszi helyet is kikeres.

Ω 351

„jött a homály, s betakarta a földet.” (24. ének 351.)

Ebben az esetben csak a közeledő este leírása a közös mindkét műben, mert a 24. énekben leírt naplemente, ellentétben a *Keveháza* „rémes homályával”, nem csata közben, hanem tanácskozás közben történik.

P 243

„a hadaknak fellege, Hektór,
már mindent beborít” (17. ének 243–244.)

A Babits által megjelölt részben Patroklosz teteméért folyik a harc: Aiász segítségül hívja Meneláoszt, hogy védjék együtt társuk holttestét, miközben a harc reménytelenségét úgy jellemzi, hogy a hadaknak fellege mindent beborít (πολέμοιο νέφος). Babits feltehetőleg a fellegek okozta elsötétülés közös motívuma miatt figyelt fel a részletre, bár itt a felhő metaforikusan, mint a hadak fellege, szerepel, és nem mint az esti homály jele.

P 375–6

„ők túrték a középen a sok kint
ködben, küzdés közt, gyötrődtek a sok gonosz ércről.” (17. ének 375–376.)

Patroklosz tetemét védve a harc olyan vad, hogy szintén ködben (ήερι) vívnak az egymással szembenállók. Szintén az elsötétülő hadtér, a küzdőkre leszálló homály lehet a Babits által megfigyelt párhuzamos motívum.

P 384

„Ott az egész napon át a keserves harci viszálynak
kélt roppant küzdelme” (17. ének 384–385.)

Patroklosz teteméért is egész napon át (πανημερίως) küzdenek egymással a harcosok, ahogy a *Keveházában* is.

P 360–1

„vér pirosában
ázott már a mező: s ők sűrűn hulltak a földre” (17. ének 360–361.)

Arany a kiömlő vér mennyiségét zuhataghoz hasonlítva jellemzi a harc vadságát („vérzuhatag / Hömpölygeti a holtakat”), ahogy Homérosz is a Patroklosz tetemének védelmében folyó harc hevességét a földet eláztató vér sokaságával érzékelteti. A vérontás nagyságára Babits további három jellemző homéroszi példát is kikeres.

Ψ 34

„a tetem mellett körben vér folyt ki vederszám” (23. ének 34.)

A Hektóron aratott győzelem után Akhilleusz ünnepséget szervez az akhájok táborában, Hektór teteme mellett sok állatot leölnek, ott is ömlik a vér, vagyis a „vederszám” (κοτυλήρυτον) kiömlő vér nem a harcban elesett embereké, hanem leölt áldozati állatoké. Babits feltehetőleg mégis a kiömlő vér leírásának hasonlóságát fedezhette fel.

Φ 325

„zavaros habbal magasodva,
morgott tajtékkal; vérrel, holtak tetemével” (21. ének 324–325.)

Akhilleusz a Xanthosz folyama felé szorítja a trójaiakat, és olyan sokat leöl közülük, hogy vértük pirosra festi a folyó vizét. Ezért megharagszik rá a folyó istene, hullámaival el akarja sodorni a hőst, miközben vize hasonlóan „Hömpölygeti a holtakat”, mint a *Keveházában* a zuhatagként aláömlő vér.

Υ 494

„ölni akart Akhilleusz: vértől ázott a sötét föld.” (20. ének 494.)

A feldühödött Akhilleusz harca nyomán pusztulnak a trójaiak, ömlik a vér a fekete földre (ῥέε δ' αἵματι γαῖα μέλαινα), mint ahogy a *Keveházában* is.

34

Szórja nyilát hős Bendegúz,
Ivet nem is hiába húz;

Csörög-csattog szélvész gyanánt,
Kardot nem is hiába ránt.
Kardjával ő Makrin fejét
Irgalmatlan repeszi szét;
Míg gyors nyilát az ívnek hurja
Szász Detre homlokába furja.

Π 340 körül

„Péneleósz most
fültövinél a nyakát hasította, a kard beszaladt, s csak
bőr tartotta fejét, úgy csüngött, teste elernyedte.” (16. ének 339–341.)

Patroklosz seregében Péneleósz karddal támadja Lükónt, szinte teljesen levágva fejét. Hasonlóan súlyos csapás ez ahhoz, ahogy Bendegúz szétrepeszi Makrin fejét. Babits ezen kívül még további három olyan részletet jelöl meg, főleg a 16. énekből, a Patroklosz vezette támadás leírásából véve a sorszámokat, amelyben a harcosok a fejüket ért súlyos csapás miatt hálnak meg. A „csataroncsolt” harcosok leírásának öröklődő leírásait Arany is említi mint az eposzi közvagygon jellegzetes részét.⁴⁸

Π 345–7

„Ídomeneusz Erümász szájába ütött a vad ércel:
és a fején túloldalt tört ki az érchegyü dárda,
agyvelejének alatta: fehér csontját hasogatta” (16. ének 345–347.)

A krétai hadvezér, Ídomeneusz a trójai hősnek, Erümásznak a fejét találja el dárdájával.

Π 411–3

„Most meg a rárohanó Erüláoszt kővel ütötte,
épp feje legközepén: kettéhasadott koponyája
fényes harcisisakjában, s ő fővel a földre
hullt le, s a lélektépő vég omlott le köréje.” (16. ének 411–414.)

Patroklosz a rátámadó trójainak, Erüláosznak a fejét egy kővel üti meg olyan erősen, hogy ugyanúgy hasad ketté koponyája, mint Makriné.

Π 737

„Kebrionészt, fattyú-sarját a dicső Priamosznak,
míg gyepelőt tartott, a hegyes kő homlokon érte:
szétmorzsolta a szikla szemöldjét, csontja sem állta

⁴⁸ *Uo.*, 396.

ezt a követ: mindkét szeme lába elé a homokba
hullt le” (16. ének 738–742.)

Patroklosz egy „csillámló érdeshegyü sziklát” hajítva zúzza szét Priamosz fiának, Kebrionésznek a fejét.

Π 480

„most ércel nekirontott

Patroklosz, s nem szállt ki hiába kezéből a fegyver:
döfte be, hol gyöngéd szívét beborítja a hártya” (16. ének 479–481.)

Patroklosz kezéből se „szállt ki hiába a fegyver” (τοῦ δ’ οὐχ ἄλιον βέλος ἔκφυγε χειρὸς), hiszen Szarpédón szívét döfi át csatában, hasonlóan Bendegúzhhoz, aki „Kardot nem is hiába ránt”, mert kardjával eltalálja Makrint. Ebben a részletben a költői mondatalkotás módjában található hasonlóságot Babits.

Υ 51

„másoldalt meg Arész, a sötét viharokkal egyenlő,
váfokról sivitott, serkentve a trójai népet” (20. ének 51–52.)

Az akhájok és a trójaiak összecsapásakor egyik oldalról Pallasz Athéné biztatja az akhájokat, másik oldalról Arész a trójaiakat. Arész „sötét viharhoz” (έρεμνῆ λαίλαπι) hasonló, ahogy a támadó Bendegúz is „szélvész gyanánt” támad.

35

Utoljára lón az, hogy ott
Makrinnak a nap elfogyott!
Majd megteli vidám sugár:
De Makrin azt nem látja már.
Ám Detre hős, mint egy bika,
Ha taglót érez homloka,
Megrendül a csapás miatt –
S kettétöri a vas nyilat.

Π 316

„a hős szemeit betakarta sötétség” (16. ének 316.)

A sötétség takarja be Amphiklosz szemét is (σκότος ὄσσε κάλυψε), amikor Phüleidész a combját vágja keresztül hasonlóan ahhoz, ahogy Makrinnak is „a nap elfogyott”, miután fején érte halálos sérülés. Babits több helyet is talál az *Íliászban*, melyben a Makrin halálát jellemző „a nap elfogyott” metaforához hasonló költői megoldás található. Az *Íliászban* igen gyakran előforduló formula.

Π 344

„földre zuhant a szekérről, és a szemére homály hullt” (16. ének 344.)

Mérionész olyan erősen üti meg jobb vállon Akamászt, hogy nyomban meghal, a szemére sötétség hull (κατὰ δ' ὀφθαλμῶν κέχυτ' ἀχλύς).

Π 350

„a vég feketült felhője borult rá” (16. ének 350.)

Ídomeneusz Erümász szájába ütött a vad ércel, akit a halál jeleként szintén sötét felhő burkolt be (θανάτου δὲ μέλαν νέφος ἀμφοκάλυπεν).

Υ 475

„markolatos karddal koppantva fejére:
vérétől melegült fel a kard, míg két szeme fényét
bíborszinű halál s a kemény végzet betakarta.” (20. ének 475–477.)

Akhilleusz karddal mér akkora ütést Ekheklosz fejére, hogy azonnal meghal, vér önti el fejét, bíborszinű halál száll szemére, hasonlóan Makrin halálának leírásához.

Υ 386–7

„ezt, amikor rátört, dárdázta le fényes Akhilleusz,
épp feje legközepén, s kettéhasadott koponyája;” (20. ének 386–387.)

Akhilleusz Íphitiónt dárdázza le úgy, hogy koponyáját hasítja ketté, halálos sebesülése hasonló Makrinéhoz.

Ψ 30

„Sok hőszinű barom hörgött, mert vassal a torkát
elvágták, mekegő kecskék, juhok is seregestül” (23. ének 30–31.)

Ebben a részletben Homérosz az áldozatként leölt barmok hörgését (βόες ἀργοὶ ὀρέχ-
θειον = jóltáplált, fényes barmok hörgöttek) írja le, Arany pedig a sebesült Detre küzdel-
mének hasonlataként részletezi a tagló sújtotta bika szenvedését. A homéroszi hasonlatok egyik fontos csoportja, amikor a halálos küzdelem jellemzésére a megvadult állatok (bika, oroszlán, vadkan) harca és szenvedése a példa. Babits még további három helyet gyűjt ki az *Íliász*ból, melyben Homérosz a megtámadott, halálosan megsebesített bika vadságának leírását használja fel egy hasonlat részeként.

Φ 237

„mint bika, bögvé” (21. ének 237.)

A bika bögéséhez (μεμυκῶς ἦυτε ταῦρος) hasonlatos a mélyörvényű Szkamandrosz folyó áradatának hangja, mikor vad hulláma a harcosok tetemét tömegestül veti ki a partra.

Π 487–489

„Mint ha bikát öl oroszlán, megtámadva a csordát,
büszkeszívű ragyogót a kaszáslábú tehének közt,
mely az oroszlán állkapcsában nyögve kipusztul:
így tombolt pajzsos lükiébeliek vezetője” (16. ének 487–490.)

Miután Patroklosz ledöfte Szarpédont, ő is úgy szenvedett, mint egy bika, akit oroszlán támad meg.

P 520

„Mint mikor éles bárddal hátulról üt az ifjú
férfi a réti ökörnek szarva mögé, s az inát mind
elszeli ott a nyakán, az meg fölugorva lehuppan” (17. ének 520–522.)

Hektór Áréoszt találja el gerelyével, akinek összeomlása szintén „réti ökör” (βοῦς ἀγρούλοιο) haláltusájához hasonló.

36

„Add meg magad, jó Detre százsz!”
– Nem én soha, míg élve látsz.
„Add meg magad kegyelemre!”
– Nem én soha, szégyenszemre.
S mint a szelindek hogy forog,
Ha tépik nagy komondorok:
Majd erre, majd amarra csap, –
Homlokában a vasdarab.

P 282–3

„Tört egyenest az elősoron át, valamint az erős kan,
mely a hegyen könnyen szór szét ebeket s viruló szép
ifjakat is” (17. ének 281–283.)

Akhilleusz úgy védekezik, mint a kutyák (κύνες) által megtámadott vadállat (a görögben vaddisznó = καπρίω), hasonlóan Detréhez, aki „mint a szelindek” forog, ha „tépik nagy komondorok.”

[?] 290

A halvány ceruzairású bejegyzésből nehezen eldönthető, hogy milyen jel szerepel a 290. szám előtt. Leginkább egy függőleges, L alakú jelölő vonalnak tekinthető, mely arra utalna, hogy a bejegyzés fölött szereplő, fentebb leírt 17. ének részletéhez csatlakozik ez a sorszám is. Tartalmilag ez a megoldás tűnik valószínűnek, ugyanis e sortól kezdődik egy olyan jelenet, melyben hasonló sebesülés kerül leírásra, mint Detréé. Hippothoosz leli súlyos fejsérüléssel halálát, mikor diadalittasan Patroklosz holttestét vonszolja és a feldühödött Aiász, Telamón fia dárdával lesújt fejére.

„mert szíjat fűzött már át ina közt a bokáján,
trósznak, Hektórnak kedvezve; de veszte hamar jött,
s attól senki se védte meg őt, noha vágyakozott rá.
Mert Aiász, Telamón fia, ráugrott a tömegben,
és szemből sujtotta meg őt ércarcu sisakján:
szertehasadt az a lóforgós sisak érce hegyétől,
mert az erős kelevéz meg az izmos kéz belesujtott,
és a velő is előbuggyant vérrel keveredve
nyílásán” (17. ének 290–298.)

Y 403–5

„és kilehelve a lelkét bődült, mint bika bömből,
míg a legények vonszolják” (20. ének 403–404.)

Hippodamász, akit Akhilleusz döfött le a csatában, az áldozatra vonszolt bikához hasonlón bömből. Ez a példa az előző szakaszhoz is tartozhatna (letaglózandó bika – megsebesített Detre).

37

„Kár volna még, vitéz, neked
Táplálni éhes ölyveket,
Heverni, mint egy kődarab
S nem úzni el a madarat.

Imhol kezem: fogadd jegyűl
Békében és hadban frigyűl.”
És Bendegúz és Detre százsz
Kezet kézben ropogva ráz.

Z 240

„fiáról kérte, fivére felől, rokonáról
s férje felől; s mindet sorjában küldte, imával
kérni az isteneket: sok nőt várt vésszel a végzet.” (6. ének 239–241.)

A 6. ének 240. sorában s annak környékén leírtak, amikor Trója kapujában a harcból megtérő Hektórt az asszonyok faggatják a harcban részt vevők sorsáról, nem mutatnak jellemző összefüggést a *Keveházának* ezzel a szakaszával. Feltehetőleg Babits itt a 6. ének tíz sorral korábbi, híres békekötési motívumára akart utalni:

„rajta, cseréljünk hát fegyvert; lássák ezek is, hogy
ősi barátoknak valljuk dicsekedve magunkat.«
Így szóltak ketten, s lovaikról földre szökelltek,
és a baráti szövetséget kézzárvra kötötték.” (6. ének 230–233.)

A 6. ének 230. sorában a görögökkel harcoló Diomédész fegyverbarátságot köt a trójaiak oldalán harcoló Glaukossal, miután felismeri benne korábbi vendégbarátját, hasonlóan ahhoz, ahogy a *Keveházában* Bendegúz békét ajánl Detrének. Azért is valószínű, hogy Babits e jelenetre gondolhatott, hiszen két évtizeddel az ő jegyzeteinek elkészülte után Trencsény Károly, természetesen Babitstól függetlenül, éppen e két részlet hasonlóságát („nemes ellenfelek a harcban kibékülnek”) hozza példaként *Arany János és az eposzi közvagyton* című tanulmányában arra, hogy Arany műveiben többször is más eposzokkal „egyező mozzanatok” fordulnak elő a „cselekvény fordulataiban”.⁴⁹ Csengery János is említi ezt a párhuzamot az egy évtizeddel későbbi dolgozatában.⁵⁰

Π 836

„keselyűk falnak be ma téged” (16. ének 836.)

Hektór megjósolja Patroklosznak, hogy el fog esni a harcban, s keselyűk falják fel testét, ahogy Bendegúz is azt jósolja Detrének, hogy „éhes ölyveket” fog táplálni teste. „Általában az ilyenmű jóslat, midőn a végóra küzdelmei megnyitják lelki szemeit a haladoklónak, különösen hogy gyilkosa halálát előre megjelenti, nem szokatlan eposzi vonás” – írja Arany a *Zrínyi és Tassóban*.⁵¹ A homéroszi világban a legborzasztóbb sors, ha a kutyák és ragadozó madarak martaléka lesz az elesettek teste, a halott eltemetése a legszentebb kötelességek egyike. Babits e versszakhoz még további négy hasonló helyet gyűjt ki az *Íliászból*.

P 153

„Szarpédont odahagytad, a társad
s vendéged, hogy az argosziak zsákmánya maradjon;
őt, ki sokat használt neked és váradnak, amíg élt,
és a kutyákat most nem merted tőle elűzni.” (17. ének 150–153.)

⁴⁹ TRENCSENY Károly, *Arany János és az eposzi közvagyton*, Bp., Pallas Kiadó, 1928 (Irodalomtörténeti Füzetek, 25; a továbbiakban: TRENCSENY 1928), 35, 86.

⁵⁰ CSENGERY 1933, 86.

⁵¹ ARANY, *Zrínyi és Tasso* = ARANY 1962, 393.

Glaukosz Hektórt vádolja, mert gyáván otthagyta a harcmezőn Szarpédón tetemét, mely az argosziak zsákmánya maradt, így nem védte meg testét a kutyáktól (κύνας). Vagyis az előzőhöz hasonló ez a példa abban, hogy az elesettek rettegett sorsa: testük az állatok martalékává válik.

P 241

„Patroklosznak féltem a testét,
mely Trójában lesz tüstént madarak s ebek étke.” (17. ének 240–241.)

Aiász szintén az állatoktól félti Patroklosz testét, ezzel biztatja Meneláoszt a csatára.

P 255

„Hát ki-ki törjön előre magától, lelke ne tűrje,
hogy Patroklosz a trósz ebeket táplálja, vidítsa” (17. ének 254–255.)

E jelenetben pedig Meneláosz biztatja hasonló érvekkel a harcosokat csatára, hogy védjék meg Patroklosz tetemét.

P 273

Kronidész „azt gyűlölte, hogy őt megkapják Trója kutyái
zsákmányul: hát küldte barátait érte kiállni.” (17. ének 272–273.)

Kronidész (vagyis Zeusz, Kronosz fia) megsegíti az akhájokat a trójaiakkal szemben vívott harcban, hogy Patroklosz tetemét megmentse attól a rettegett sorstól, hogy az ebek zsákmánya legyen.

38

Ott a sereg három napig
Áldoz, toroz, vigan lakik;
Hadúrnak ott hálaadást,
Ünnepeltek nagy áldomást.
Peng a koboz: húrjaira
Harcot idéz a dalia:
Őseiről csatás emléket;
S elzengi – mint én az övéket.

O 369

„mindegyik égilakóhoz
karjaikat fölemelve külön-külön is könnyörögtek.
S mindjüknél inkább Nesztór, az akháj hadak őre,
esdett, két karját fölemelve a csillagos égre” (15. ének 368–371.)

Hektór előretörésekor a megtámadott akháj harcosok az istenekhez fordulnak könyörögve, Nesztór egyenesen Zeuszhoz intézi szavait. A *Keveházában* hasonlóan van közvetlenül jelen Hadúr, a hunok a győzelem után neki adnak hálát.

„χεῖρᾶς τε μένος τε”

„Másvalemely isten félhetne ilyen leleménytől,
más, akiben nincs ennyi erő, akinek keze gyatrább:
néked lesz híred, valameddig terjed a hajnal” (7. ének 456–458.)⁵²

Babits a lap aljára, a strófa-számoktól függetlenül, egy görög idézetet és egy homéroszi sorra utaló számot (X 510) jegyez le. A görög idézet – „χεῖρᾶς τε μένος τε” (ésszel, kézzel) – abból a beszédből való, melyet Zeusz intéz Poszeidónhoz, mikor az argosziak által épített sáncok sorsáról vitakoznak egymással, ekkor dicséri kezét és bátor szellemét.

X 510

„majd nyüzsgő férgek falnak, miután a kutyák már
meztelenül téptek” (22. ének 509–510.)

Ez a homéroszi részlet leginkább a 37. strófához gyűjtött példákhoz kapcsolódik, melyben a csatatéren magukra hagyott tetemek szörnyű sorsa a téma. Miután Akhilleusz legyőzte Hektórt, Andromakhé a trójai vár faláról megpillantja, ahogy férje tetemét a porban vonszolják, kétségbeesetten siratja őt, s attól retteg, hogy Hektór teste temetetlenül az állatok martaléka lesz.

*

Áttekintve a kigyűjtött példákat több kérdést is fel kell tennünk, még akkor is, ha nem tudjuk rájuk a választ. Vajon milyen céllal állította össze Babits a *Keveházára* vonatkozó jegyzékét? Akarta-e valaha is írásos formába önteni gondolatait? A legfontosabb kérdés mégis talán az, hogy miként kommentálta volna saját munkáját. Mennyiben talált volna közvetlen hatást, tudatos rájátszást vagy csak hasonlóságot, öntudatlan átvételt a kijegyzetelt részek és a *Keveháza* közt? Ő maga vajon milyen következtetéseket vont volna le? Mennyire fogalmazott volna feltételesen⁵³ az egyes példák esetében? Lehetséges kommentárjain tűnődve érdemes felidézni, hogy milyen kritikusan szemléli majd két évtized múlva Dézsi Lajos forráskutatásait, azokat a hatástörténeti elemzéseket, melyeket az irodalomtörténész Balassi Bálint költészetét vizsgálva végzett. Szerinte „Dézsi jóformán kritika nélkül közli az összes forrásegybevetéseket, amiket az eddigi kutatás elének tárt”, pedig ezeket „élesen ketté kellett volna választani”. Szerinte vannak olyan források,

⁵² Ezt a részt RADÓ Antal így fordítja: „Aki te náladnál karban és erőben alább áll.”

⁵³ Vö. DÁVIDHÁZI Péter, *Csokonai és az irodalomtörténet feltételelessége* = „'s végre mivé leszel?”: *Tanulmányok Csokonai Vitéz Mihály halálának bicentenáriuma alkalmából*, szerk. HERMANN Zoltán, Bp., Ráció Kiadó, 2007, 11–36.

„melyeket Balassa valóban mindenesetre olvasott, és tényleg fordított, vagy színeket kölcsönzött belőlük, ezek megmaradnak a becsületes filológiai munka egzaktságában”, de van egy másik fajtája is az egybevetésnek, „mely nem bizonyít semmiféle hatást vagy összefüggést: hanem véletlen és jelentéktelen egyezéseket mutat ki, többnyire oly helyeken, melyek minden korok vagy bizonyos korok költői közhelyeihez tartoztak”. Elrettenítő esetként épp egy homéroszi példát idéz: „Magyar filológusok jól emlékeznek a Csengeri-féle Arany-párhuzamokra, aki ha Arany valamelyik hőse valahol felel valakinek, nem mulasztja el rávágni a homéroszi τὸν δ’ἀπαμειβόμενος-t.”⁵⁴ Csengery az *Íliász* egyik gyakori fordulatának alkalmazását („τὸν δ’ἀπαμειβόμενος” – ’erre visszaszólva’⁵⁵) lényeges homéroszi hatásnak tekinti, holott Arany az *Elveszett alkotmány*ban gróf Lánghy felszólalásának karikírozására ironikusan citálja ezt a sokszor használt görög fordulatot, vagyis Babits úgy ítéli meg, hogy Csengery még ott is párhuzamot vél felfedezni, ahol pedig csak közhelyszerű egyezések vannak. Végül Babits Dézsit kritizálva leszögezi, hogy „nagyon veszedelmes terep ez, amelyen könnyen a hiú és értéktelen »párhuzamos helyek« papírpazarlásába csúszhatunk, mely a modern filológia legmértőbben kigúnyolható passziója.”⁵⁶ Mindebből az következik, hogy ő feltehetőleg igen óvatosan fogalmazott volna a lehetséges hatásokat kommentálva, talán hasonlóan ahhoz, ahogy Arany is tette Zrínyit elemezve: „Lehet, hogy e helyek villantak fel a költő emlékezetében, midőn ama sort fogalmazá”,⁵⁷ hozzátéve esetleg azt is: „nem mind kölcsönvétel, a mi annak látszik”.⁵⁸ Vagy, ahogy Arany állítja Ariostóról, Babits is kifejtene, hogy Arany „játékos szelleme” is milyen „gazdag tárháza mindenféle classica emlékezésnek”,⁵⁹ vagy úgy fogalmazna, hogy sokszor „a classicus példányok iránti előszeretet vezérlé tollát”,⁶⁰ hogy végül leszögezzé, mint Arany tette Zrínyit elemezve: „a sűrűn felismert kölcsönhelyek dacára is elenyészhetlen maradt nálam a benyomás, minőt csak eredeti mű, s határozott költői egyéniség tesz az olvasóra.”⁶¹ Sőt, talán a lap aljára kigyűjtött görög idézettel, melyben Zeusz a többi istenekkel összehasonlítva dicséri Poszeidón alkotóképességét, hogy „Másvalemely isten félhetne ilyen leleménytől, / más, akiben nincs ennyi erő, akinek keze gyatrább” („χεῖρὰς τε μένος τε”), Babits egyenesen Arany rájátszásainak művészi szintjére akart utalni. Nehéz tehát az egyes példák esetében a Babits által alkalmazni szándékozott feltételes mód fokozatának bemérése. Kérdés, hogy a kigyűjtött példákat milyen mértékben tarthatta közvetlen ihlető forrásnak. Vajon a felismert párhuzamokat Arany részéről valóban rájátszásnak, az „eposzi közvagyon” tudatos költői birtokba vételének és felmutatásának ítélte-e, vagy csak a homéroszi hagyomány kezdetektől fogva öröklődő, minden irodalmi alkotást átítató, költői részének?

⁵⁴ BABITS Mihály, *Könyvről könyvre: Balassa*, Nyugat, 1924/8–9, máj. 16., 591–606; *ua.* = BMET II, 117.

⁵⁵ ARANY János, *Elveszett alkotmány* = ARANY János *Összes művei*, II, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai Kiadó, 1951, 229.

⁵⁶ BABITS, *Balassa* = BMET II, 117.

⁵⁷ ARANY, *Zrínyi és Tasso* = ARANY 1962, 401.

⁵⁸ *Uo.*, 338.

⁵⁹ *Uo.*, 334.

⁶⁰ *Uo.*, 381.

⁶¹ *Uo.*, 331.

Azonban a majdnem száz kigyújtott hely, s Babits mondata, melyet a *Keveháza* görög fordítása mellé fűzött kommentárként, hogy ez „a leghomerosibb zamatú költemény, melyet magyarul ismerünk”, azt valószínűsíti, hogy nagyon is tudatosnak tekintett költői magatartás nyomait kutatta kitarató alapossággal.

Ha most a továbbiakban a kigyújtott példákat nem abból a szempontból vizsgáljuk, hogy a megjelölt helyek vajon mennyiben hathattak valóban Aranyra, illetve vajon Babits mennyiben gondolt közvetlen homéroszi hatásra az egyes részletek esetében, és hogy ez az utalásjegyzék végül is változtat-e a *Keveházáról* kialakított képünkön, hanem önmagában vizsgáljuk a homéroszi helyek megfejtése során kikövetkeztetett, lehetséges párhuzamokat, és tartalmuk alapján csoportosítjuk őket, akkor megállapíthatjuk, hogy Babits a legkülönbözőbb típusú eposzi, költői, poétikai hatásra talál példát. Egyrészt kigyújt olyan helyeket, amelyek az úgynevezett homéroszi eposzi kellékek jellegzetes előfordulásai, vagyis a csodás elem működésére, az enumeratio egyik jellegzetességére, az aposztrophé alkalmazására talál párhuzamokat. Azonban észrevehető, hogy nem csak ez izgatja, hanem a homéroszi formulák hatásának, a nyelvi-stilisztikai megoldások hasonlóságának a kinyomozása is. Ezen a területen igazán tanulságos és néha meglepően váratlan az összegyűjtött példatár. A jellegzetes homéroszi hasonlatok ihlető hatásának felkutatása széleskörű: például Aranyánál is a harcosok számának sokasága, pusztulásuk tömeges volta olyan, mint a tengerparti fővény homokjának természete; a harc olyan, mint a vad tánc; a párbajt vívó harcos, mint a támadó, védekező, szenvedő bika vagy más állat; a csapatok ütközete olyan, mint a hullámok összecsapása, a vad szél feltámadása stb. A vérontás költői szemléltetésére, mely Arany által is részletesen elemzett, hagyományosan öröklődő eposzi kellék, Babits több lehetséges ihlető helyet is felkutat. A legtöbb példát a harc menetének leírására, a párbajok részleteire, a „csataroncsolt” (ahogy Arany nevezi)⁶² harcosok sebesüléseinek, halálának leírására találja. Ami igazán meglepő, hogy még az Arany által használt „Barát barátta szembe ví” figura etimológiájához is talál hasonló formát Homérosznál: „Férfiu férfiut ölt”, illetve a „hullám hullámra kél” kifejezéshez a „bajra baj áradt” homéroszi helyet párosítja. Tehát nemcsak az eposzi kellékek, a „classikai fogások”⁶³ jól ismert részleteire keres példát, hanem a költői nyelv használatának, a hasonlatok, a fordulatok, a frazeológiai egységek alkalmazásának összefüggéseit is kutatja.

Másrészről érdekes, hogy Babits például Detre fejsérüléséhez még akkor is több lehetséges párhuzamos példát keres ki Homérosz *Íliászából*, ha a történeti források alapján megállapítható, mint ezt már a korabeli szakirodalom is tárgyalta, hogy Arany hűen követte a korabeli magyar történeti forrásokat, mikor azt részletezte, miként hatolt nyíl Detre homlokába, és sebesülését a szász miként élte túl. Ugyanígy Babits a halotti máglyák formájának és tüzének leírására, a felettük emelt sírhalmokra is az *Íliászban* talál klasszikai mintát, pedig ennek is lehettek más, magyar történeti forrásai, mint erre Voinovich rámutat.⁶⁴ Egy valami kétségtelen, akár az amúgy példásan következetes és ala-

⁶² *Uo.*, 396.

⁶³ *Uo.*, 385.

⁶⁴ ARANY 1953, 213.

pos Trencsény Károly az *Angyalos könyv*ben található jegyzetek megírása után húsz évvel később publikált, akár Csengery János huszonöt évvel későbbi, akár Voinovich Géza ötven év múltán napvilágot látott, az eposzi hatást vizsgáló, forráselemző munkáit vizsgáljuk, a *Keveháza* tekintetében Babits szövegösszefüggéseket feltáró kutatásai összehasonlíthatatlanul a leggazdagabbak. Hiszen az általános megjegyzéseken kívül Trencsény hét, Csengery három, Voinovich pedig egy konkrét párhuzamot említ csak.⁶⁵ Dolgozatomnak azonban nem a lehetséges források kritikai egybevetése, az Arany-szakirodalommal való összefüggés vizsgálata a kitűzött célja, hanem a Babits által kigyűjtött anyag megfejtése és az ő életműve szempontjából való értelmezése.

Tanulságos a hivatkozások énekek szerinti megoszlását is számba venni. A legtöbb példát (22 hivatkozás) a 16. énekekben találja Babits, mely Patroklosz csatáját és halálát írja le, a második legtöbbször idézett ének a 17. (16 hivatkozás), melyben Meneláosz vezetésével Patroklosz teteméért folyik a harc; harmadik helyen áll a 15. ének (14 hivatkozás), mely a Hektór vezette csatát írja le, amikor a trójaiak a hajókig űzik vissza a görögöket. Babits 8–8 példát gyűjt össze a 21. és 24. énekekből, az egyikben a folyóknál zajló harc leírása szerepel, a másikban Hektór tetemének kiváltása. Összesen 96 példát gyűjt össze az *Íliász* 16 énekeiből és két példát az *Odüsszeia* 10. énekeiből. Az énekek sorrendjében a hivatkozások száma a következő: *Íliász* 1. ének 2; 2. ének 3; 3. ének 1; 4. ének 1; 6. ének 2; 7. ének 1; 8. ének 2; 9. ének 1; 14. ének 1; 15. ének 14; 16. ének 22; 17. ének 16; 20. ének 6; 21. ének 8; 22. ének 1; 23. ének 6; 24. ének 8, illetve az *Odüsszeia* 10. ének 2. A nagy csatajeleneteket tartalmazó énekekből gyűjti tehát Babits a legtöbb példát.

Néhány helyen nem sikerült kideríteni, hogy mi lehetett Babits asszociációjának alapja. Nem tudhatjuk, hogy valamilyen esetleges, szubjektív, költői logika érvényesült ezekben az esetekben, vagy pedig egyszerű tévesztés áll a háttérben: Babits véletlenül rossz sorszámot írt ki, eltévesztette az ének görög betűs jelölését vagy a *Keveháza* strófájának számát.

Felmerül a kérdés, vajon milyen Homérosz-kötetből olvasott Babits. Mennyire volt a kiadás alapos jegyzetekkel ellátva? Milyen szótárt használt? Sajnos Babits könyvtárának jelentős része elpusztult a második világháború alatt, s a fennmaradt megtizedelt állomány, illetve a rendelkezésünkre álló visszaemlékezések nem nyújtanak segítséget számunkra e témában. A fogarasi gimnázium könyvtárának töredékes jegyzéke szerint maga az iskolai könyvtár elég szegényes lehetett Homérosz témakörében: csak az *Odüsszeia* Csengery általi fordításának 1903-as kiadása, egy Gyomlay Gyula által fordított és összeállított, szintén az *Odüsszeiát* bemutató 1903-as szemelvényes gyűjtemény, valamint Cserép József homéroszi görög nyelvtana található abban a listában, mely nemrég került nyilvánosságra.⁶⁶ Babitsnak nyilván volt saját példánya, azzal dolgozhatott otthon, nem szorult az iskolai könyvtárra. Az utalásjegyzéket vizsgálva annyit azonban megállapíthatunk, hogy a konkordanciákat készen nyújtó kötetek nem állhattak Babits rendelkezésére.

⁶⁵ TRENCSENY 1928, 15, 35, 46, 47, 48, 50; CSENGERY 1933, 86; ARANY 1953, 212.

⁶⁶ CSOKONAI-ILLÉS Sándor, *Babits és Fogaras*, Bp., Argumentum, 2010, 87–99.

zésére, hiszen a szakirodalom által közismert ismétlődéseket, hasonlóságokat nem párosítja egymással. (Talán nem is ez volt a célja.) Annál inkább elismerésre méltó a teljesítménye, hiszen feltehetőleg saját tudása és emlékezete volt a legnagyobb segédeszköze.

Az az elmélyült kutatás, mellyel Babits feltárja a lehetséges összefüggéseket Arany *Keveházája* és Homérosz *Íliásza* között, természetesen nem öncélú filológiai adatgyűjtés, hanem sokkal inkább egy saját maga számára végzett, lélegzetelállítóan izgalmas, kitartó nyomozás, mellyel Arany múltidéző módszerét, a klasszikus eposzi közvagyon költői birtokbavételének titkait akarja az utolsó részletig kifürkészni, hogy a szinte detektívi alapossággal tanulmányozott mesterfogásokat ellessesse, megtanulhassa, alkalmazhassa. Fogarasi görögös korszakának ihletőjeként a francia parnasszistákat, különösen Leconte de Lisle verseit szokták számon tartani (melyeket Babits bár inspirálónak, de „szónokias, hideg” alkotásoknak nevez), vagy az angol Swinburne műveit (melyeket viszont hozzá sokkal közelebb állónak, „lázás, forró” művészetnek tart).⁶⁷ A most megfajított utalásjegyzék alapján azonban ma már bizonyosan állíthatjuk, hogy a világirodalmi hatások mellett Arany János antikvitáshoz való viszonya is meghatározó volt számára. Alapos jegyzéke nemcsak a görög és a magyar szerző átfogó ismeretéről tanúskodik, hanem arról is, hogy Babits milyen fontosnak tartja feltérképezni Arany homéroszi rájátszásainak összefüggéseit, hogy megismerve azok mélységét, mintegy mintaként szem előtt tartva módszerét, ő is hasonló tudatossággal dúsíthassa ráutalásokkal saját szövegeit. Amilyen részletesen, szinte irodalomtörténeti szerepben, listába szedi a homéroszi összefüggéseket Arany vonatkozásában, ugyanilyen filológiai alaposságra törekedve, alkotói vallomásként fogja felsorolni majd Szilasinak saját verseinek, pl. a *Laodameia* rájátszásainak több antik szerzőre is kiterjedő forrásait.⁶⁸

Fogarasi görögös korszaka előtt is jellemző Babitsra, hogy verseiben a nyílt és a burkolt idézetek, a rájátszások a mű egészét meghatározó stílusesszékké, a kompozíció fontos elemévé válnak. A más költőkre rájátszó elemeket úgy építi szövegeibe, hogy nem különíti el őket saját szavaitól idézőjellel, tipográfiai kiemeléssel vagy a másik költő egyenes megnevezésével, hanem beleolvasztja azokat szövegébe, mintha sajátjai volnának, mégis azzal a nyilvánvaló szándékkal teszi ezt, hogy az olvasó rájuk ismerjen. 1908 és 1911 között fogarasi, magányos tanulmányainak eredményeként költészetében az intertextuális utalások egyik kiemelkedően fontos része a klasszikus görög irodalom és ezen belül Homérosz életműve lesz. Az *Angyalos könyvben* található utalásjegyzék azt is egyértelművé teszi, hogy nemcsak az eposzok görög szövegét olvassa, hanem egyúttal a közvagyonná vált „classikai fogások” öröklődésének útjait is fűrkészi, épp ezért egyre nagyobb tudatossággal és mélyülő anyagismerettel játszik rá ekkor születő verseiben Homérosz műveire.

Végül érdemes megvizsgálni három jellemzően homéroszi Babits-vers szövegét, hogy láthassuk, Babits ekkortájt mennyire az Aranytól éppen eltanult tudatossággal építi szövegeibe az eposzok részleteit. A hasonló módszert leginkább eláruló jel az, hogy a *Tha-*

⁶⁷ BENDE László, *A jubiláns Babits Mihály elmondja, hogyan lett költővé...*, Esti Kurir, 1928/144. jún. 27., 13; *ua.* = TÉGLÁS 1997, 231.

⁶⁸ KELEVÉZ Ágnes, *Babits vallomása Szilasi Vilmosnak versei keletkezéséről*, ItK, 1994, 755.

myris című versnek a kéziratán Babits pontosan azzal a betű- és számkombinációval utal Homérosz *Íliász*ára, mint amilyenekkel a *Keveháza*hoz kapcsolta az *Íliász* megfelelő sorait, vagyis 1909 őszén, amikor az *Angyalos könyv* harmadik füzetében letisztázza *Thamyris* című versének⁶⁹ szövegét, a ceruzairású cím mellé szintén ceruzával, alig olvashatóan odafirkantja: „B 595.” A B az *Íliász* 2. énekének görög betűjele, az 595. pedig annak a sornak a száma, melyben a Thamürisz név a költeményben feldolgozott történettel együtt előfordul. Homérosz ezen a helyen, híres hajókatalógusában több város nevét említve, Dórión kapcsán hat soron keresztül idézi fel a thrák költő híressé vált történetét: „s Dórión, ott, hol a Múzsák / thrák Thamüriszt dühösen megfosztották a daloktól, / (Eurüosz Oikhaleusztól jött épp Oikhaliából / és dicsekedve fogadta, hogy ő lesz, bárha a Múzsák / zengenek is, pajzsos Zeusz lányai, dallal a győztes; / megharagudva, szemét és isteni daltudományát / elvették azok, és lantját pengetni feledte)” (2. ének 594–600). „Homérosz hatása” – vallja majd Babits később Szilasinak a vers keletkezése kapcsán,⁷⁰ de hogy milyen pontos helyismerettel és tisztázott módszerrel játszik rá a görög eposzra, azt a cím mellé beírt pontos utalásnak és a *Keveháza* kapcsán végzett kutatásnak az összefüggéséből tudjuk csak meg igazán.

A *Héphaisztosz* című vers, melynek kézírata a *Keveháza* jegyzeteit követi az *Angyalos könyv*ben,⁷¹ hasonlóan homéroszi ihletésű, mint a *Thamyris*. Babits e versében szintén az *Íliász* egyik leghíresebb részletére játszik rá, melyben Thetisz azzal a kéréssel keresi fel Héphaisztoszt, a kovácsistent, hogy készítsen új fegyverzetet a Trójában harcoló fia, Akhilleusz számára. Héphaisztosz neki válaszolva emlékszik vissza életének tragikus kezdetére, s arra, hogyan segítette meg őt hajdan az istennő. „Lám, félelmetes és tisztelt isten van a házban, / ő, aki megmentett, miután gyötrődve zuhantam / ebszemű édesanyám szándéka szerint, aki engem / rejtteni óhajtott, mert sánta vagyok: bizony akkor / szenved az én lelkem, ha Thetisz nem ölel kebelére, / s Eurünomé, lánysarja kanyargó Ókeanosznak. / Hosszu kilenc évig remekeltem náluk az ékszer, / csattokat és hajló peracet, függőkkel a láncot, / barlang öblös ölén: körülöttem az Ókeanosznak / hajjai mormogtak végetlen; senki se tudta, / hol vagyok én, se halandó ember, sem pedig isten, / csak megmentőim, Thetisz és vele Eurünomé is.”⁷² Az egyes szám első személyű alak, Héra jelzője (ebszem), a történet menete, az ékszerek megnevezése, az óceán mélyének leírása, a lent töltött idő (kilenc év), a megnevezett személyek (Thetisz, Eurünomé) szinte idézetszerűen követik a homéroszi példát, melynek motívumai végül a szonett szabályai szerint komponált szövegben új alkotássá, Babitsra vonatkozó személyes vallomássá minősülnek át.

Harmadikként egy kevésbé ismert, ám éppen ebben az időszakban keletkezett vers példáját érdemes alaposabban szemügyre venni, hogy még világosabban lássuk Babits gondosan kialakított módszerét, mellyel a homéroszi hagyományt költészetébe építi. Ez

⁶⁹ OSZK, Fond III/2356, 77. f. rektó, tintairású tisztázat, ceruzairású cím.

⁷⁰ KELEVÉZ, *i. m.*, 1994, 755.

⁷¹ *Angyalos könyv*, 78. f. rektó.

⁷² *Íliász*, 18. ének, 394–405.

a vers az *Odysseiabeli tájkép*, melyet a költő életében nem publikál,⁷³ mégis szinte kulcsműve az antik kultúra hatására írott fogarasi verseinek, melynek önkifejező látomása nemcsak általában homéroszias, hanem talán a legsűrűbben van átszőve szövegszerűen követhető, eposzi utalásokkal. Egy lírai bevezető szakasz után, amely mintegy életképszerűen vall az eredeti görög szöveg friss olvasmányélményéről – „Ha most a szobamba nyitnál be, modern fi / látnál kicsi gyertyát, hunyó tüzeket / nagy könyvet előttem kinyitva heverni / s könyvben kerek ósdi görög betűket. / Ha most a szívembe nyitnál be (de nem tudsz) / látnád hogy előnti egy ókori báj; / s ha képzeletembe jutnál be (de nem jutsz) / egy tájra találnál” –, a vers további öt strófája nem vallomásos, hanem epikus jellegű, a *Odüsszeia* 5. és 6. énekének részleteiből építkezik, helyenként meglepő nyelvi hűséggel követve a cselekményt a hajótöréstől a phaiákok földjére való megérkezésig. Elsőként a tengeri hajózás mámorát (5, 268–281), másodikként a „megcsattanó” menny és „lezuhanó” zápor félelmetes képeit (5, 291–296) álmódja újra Babits; harmadikként Odüsszeusz megpróbáltatásait és az isteni segítség megjelenését tömöríti, amikor Inó, a tengeri istennő, viharhadár képében tanácsokkal látja el a tutaján vergődő görögöt, majd egy fátlyat dob megmentésére (5, 297–353); negyedikként a habokkal hősiesen küzdő és végül partra úszó ember megpróbáltatásait eleveníti meg (5, 354–453), ötödikként a phaiákok földjén az „alétan” és „csapzottan” álomba merülő, majd egy „szép lányka” (az eposzból tudjuk, hogy Nauszikaá) odavetődő labdájának zajára felébredő Odüsszeusz megkönnyebbülését sűríti egy versszakká (5, 453–493; 6, 110–126). A versben Inó nevén kívül más nem utal közvetlenül a két homéroszi ének konkrét történéseire, a rájátszások szándékosan könnyedek, eredetijük aprólékos ismerete nélkül is átélhetők, de visszakeresve őket, ahogy Babits tette Arany után nyomozva, kiderül, hogy mennyire pontosak. Az epizód újraélése és maivá lényegítése során a vers szinte az antik világ modern apoteózisává válik, hexameterek helyett a *Szeptember végén* ismerős versformájában, és így már szinte rólunk is szól ez az érzéken homéroszias látomás, melyben „messzire tárva a légszerű tenger” és „mélyöblü hajóban a tágszívű ember” küzd az elemekkel, mielőtt „rózsa ujjakkal kivirran a hajnal”.

A görög betűk és arab számok titokzatos halmazának megfejtése, a *Keveházához*, a Babits szerint „leghomerosibb zamató” Arany-költeményhez gyűjtött inspiráló utalásjegyzék értelmezése nemcsak azért érdekes, mert így még inkább érteni véljük, miért nevezi Babits fogarasi szonettjében „hunyt mesterének” Aranyt. Sőt, nemcsak az Arany- és Babits-kutatás szempontjából fontos, hanem Homérosz magyarországi fogadtatásának⁷⁴ is izgalmas állomása. A könyv, „amelybe ezek álma révedt”, a dús serleg, amelybe „ajkat hajdan annyi mártott, hogy száz király szájíze beleévedt”, újabb, nem is akár milyen zamattal lett gazdagabb.

⁷³ BABITS Mihály, *Aki a kékes égbe néz*, s. a. r. MELCZER Tibor, Bp., Magvető, 1985, 41–42.

⁷⁴ Vö. RITOÓK Zsigmond, „A könyv, amelybe ezek álma révedt...”, *It*, 1989, 429–451.